

Z dziejów rezydencji myśliwskiej księcia Jana Fryderyka w Podlesiu (Friedrichswalde)

Joanna A. Kościelna

Szczecin

joanna.koscielna@o2.pl

Abstrakt

Wybudowany na przełomie lat 70. i 80. XVI w. przez księcia Jana Fryderyka zamek myśliwski w Podlesiu (Friedrichswalde) przez ponad pół wieku był ulubioną siedzibą Gryfitów. Pierwsze opisy kompleksu pałacowego znajdują się w „Księdze domowej” Joachima von Wedla i w „Dzienniku podróży” Filipa Hainhofera. Autorka próbuje skonfrontować przyjmowany w literaturze pogląd o całkowitym zniszczeniu dworu w czasie wojny trzydziestoletniej z dokumentami, z których wynika, iż znaczna część budynków przetrwała i mogła być użytkowana jeszcze w początkach XIX w.

Abstrakt

Built at the end of the 1570s and the beginning of the 1580s by duke Johann Friedrich the hunting castle in Podlesie (Friedrichswalde) was the favourite seat of the dukes of the House of Griffins. The first descriptions of the castle and its grounds can be found in the *House Book* by Joachim von Wedel and the *Travel Journal* by Philipp Hainhofer. The author aims at juxtaposing the opinion on the total destruction of the castle during the Thirty Years' War prevailing in literature with documents indicating that a considerable part of the buildings survived and might have been used as long as at the beginning of the 19th century.

Słowa kluczowe

Jan Fryderyk, Podlesie (Friedrichswalde), Sowno (Hinzendorf), wojna trzydziestoletnia

Keywords

Johann Frederick, Podlesie (Friedrichswalde), Sowno (Hinzendorf), Thirty Years' War

Na przełomie lat 70. i 80. XVI w. w części Puszczy Goleniowskiej (*merica Golnow*) określonej w dokumencie z 1309 r., jako *merica Czac* i leżącej nad strumieniem (*torrentem siue riuulum*) *Szoych siue Szuch*¹, ksiązę Jan Fryderyk (1542-1600) wybudował, wzorem innych renesansowych monarchów, pałac myśliwski – Friedrichswalde². W nauce przyjmuje się, iż w czasie wojny trzydziestoletniej

¹ PUB I 1868, 150-155; Hoogeweg 1924, 152.

² Barthold 1845, 391-392; Berghaus 1868, 207; Hoogeweg 1916, 10; Wehrmann 1906, 76; Wehrmann 1931, 31. Wpływ

(1618-1648) pałac został zniszczony przez operujące na Pomorzu obce wojska. Dokumenty archiwalne pochodzące z okresu od II połowy XVII w. po wiek XIX mogą wprowadzić kilka uzupełnień do historii ulubionej siedziby dwóch ostatnich pokoleń Gryfitów, a także kilku mniej znanych obiektów położonych w jej najbliższej okolicy, tworzących razem podleski kompleks rezydencjonalny.

Najwcześniejszy znany opis zamku w Podlesiu znajduje się w „Księżce domowej” (*Hausbuch*) Joachima von Wedla³. Pod datą 1583 pomorski arystokrata zapisał, iż książę, za zachętą swego doradcy Petera Kamecke, wybudował *jagt-haus zum Sacke*, który potem zaczęto nazywać *Friedrichs-wald*⁴. Mimo niechęci do obu, Wedel nie może ukryć zachwytu, gdy wspomina o artyzmie tego miejsca, wspaniałych, wielkich stawach, fosach (*gräben*), budynkach (*mauer-werck*), pięknych ogrodach, zadbanych wsiach i folwarkach otaczających majątek. W zamku bywali nie tylko sam książę z małżonką Erdmutą (1561-1623) i ich dwór, ale także liczni zagraniczni władcy. Wizyty gości relacjonował Wedel szczególnie dokładnie. W roku 1591 przebywał w Podlesiu szwagier Jana Fryderyka, książę Ulrich von Mecklenburg⁵ z żoną⁶, jego kuzyn, książę Zygmunt (*Sigmund*)⁷, hrabia (*graff*) Merten von Honstein, wielki mistrz ze Słońska (*hochmeistern zur Sonnenburg*)⁸, Ludwik von Putbus, komtur ze Swobnicy (*comptorn auf Wildenbruch*)⁹ oraz liczni hrabiowie i ich służba. Gospodarze zapewniali wiele atrakcji, przede wszystkim doskonale zorganizowane wyprawy myśliwskie. Podczas udanego polowania zabijano nawet 130 sztuk zwierzyny¹⁰. W 1593 r. w okolicach niedzieli *Jubilate* (trzecia niedziela po Wielkanocy) bawił

na tę decyzję mogła mieć ukończona w 1566 r. podróż na wiedeński dwór - APS PTHA, 168, s. 2-3.

³ Wedel 1882.

Joachim von Wedel (ur. 2 lipca 1552 r. w Morzycy/Blumberg, zm. w 1609 r.). Był synem Ottona von Wedla i Gertrudy von Eichstedt. Studiował na uniwersytetach w Greifswaldzie i we Frankfurcie nad Odrą. Ożenił się (1576 r.) z Ilse von Arnim, z którą miał liczne potomstwo. W 1587 r. w Morzycy wybudował zamek, jako swą siedzibę. Jest autorem Księgi domowej (*Hausbuch des Joachim von Wedel*), w której opisał wydarzenia mające miejsce na Pomorzu, w Europie i przede wszystkim we własnej rozgałęzionej rodzinie, dziejące się między 1500 a 1606 r. Mimo, że nie planował wydania dzieła, było ono wykorzystywane przez Paula Friedeborna i Daniela Cramera - Bülow 1896, 409-410. Opis Podlesia z Księgi domowej prawie dosłownie zacytował Johannes Micraelius - Micraelius 1723, 373 (*Anderer Theil des Dritten Buchs*).

⁴ Wedel 1882, 291.

⁵ Ulrich (ur. 21 kwietnia 1528 r., zm. 14 marca 1603 r.), książę Mecklenburg-Güstrow. Ulrich był człowiekiem wszechstronnie wykształconym (odbył studia prawnicze i teologiczne na uniwersytecie w Ingolstadt), przyjaźnił się, dyskutował i korespondował z uczonymi tej miary, co astronom Tycho Brahe (1546-1601), teolog, historyk, rektor Uniwersytetu w Rostoku; David Chytraeus (David Kochhaffe, 1530-1600), humanista, geograf, polityk; Heinrich Rantzau (1526-1598), prawnik i filolog; Johannes Caselius (Johannes Kessel, 1533-1613). Sam był także zafascynowany ideami humanizmu i renesansu. Był inicjatorem budowy zamku w Güstrow, swej głównej rezydencji, przebudował w stylu renesansowym zamki w Burg Stargard, Neubrandenburg, Dargun, Doberan i Bützow - Grotefend 1895, 225-226; Pečar 2005; Hütten 2012.

⁶ Anna (ur. 18 września 1554 r. w Wolgast/Wologoszcz, zm. 10 września 1626 r. w Grabow) – księżniczka pomorska, córka Filipa I i Marii Saskiej, siostra Jana Fryderyka. Od 1588 r. żona Ulricha Meklemburskiego - Rymar 2005, 461-463.

⁷ Właściwie bratanek Ulricha, Sigismund August von Mecklenburg (1560-1600).

⁸ Martin von Hohenstein zu Vierraden und Schwedt (ur. 11 listopada 1524 r., zm. 5 maja 1609 r. w Słońsku/Sonnenburg) – w 1569 r. w wieku 44 lat został wybrany przez kapitułę zakonu joannitów na mistrza w Słońsku (*Johanniter-Ordens in Sonnenburg*). Był żonaty z hrabianką Marią von Regenstein.

⁹ Ludwik I von Putbus (ur. 1549 r. w Putbus, zm. 10 sierpnia 1594 r. w Swobnicy/Wildenbruch) – z łaski księcia pomorskiego Ernesta Ludwika, komtur swobnicki w latach 1576-1594. Żonaty z Anną Marią, hrabianką Hohenstein. Edward Rymar uważa go za naturalnego syna księcia pomorskiego Filipa I - Rymar 2005, 459-460.

¹⁰ Wedel 1882, 291.

w Podlesiu teść Jana Fryderyka, elektor brandenburski Jan Jerzy z żoną¹¹, księżętami von Lünenburg¹² i von Holstein, hrabią von Mansfeld¹³. Ponownie, z żoną i synem, margrabią Friedrichem¹⁴ przyjechał 22 sierpnia 1596 r. Brandenburczyków goszczono przez 8 dni¹⁵. Ważnym wydarzeniem dworskim towarzyszącym tej wizycie była uczta wydana 29 sierpnia z okazji koronacji w Kopenhadze króla Christiana. Następnego dnia elektor opuścił Pomorze, w drodze powrotnej nocował w Kołbaczu, a na obiad zatrzymał się w *Johannis-hoff*¹⁶. Po raz trzeci władca Brandenburgii i jego małżonka odwiedzili Friedrichswalde we wrześniu 1597 r.¹⁷ Tym razem przywieźli ze sobą młodsze dzieci: Christiana, Joachima Ernsta¹⁸ i Friedricha (*Fridericus*) oraz dwie córki. Dołączyli do nich: margrabia Jan Zygmunt¹⁹ z żoną, księżę Barnim z żoną²⁰ i księżę Alexander von Holstein²¹. Jan Fryderyk zorganizował wielkie łowy, które trwały 14 dni. Elektor ustrzelił wyjątkowo okazałego jelenia, co zostało ze szczególną starannością wymalowane (*mit sonderm fleiss abcontrafeien lassen*)²², ponadto księżę

¹¹ Jan Jerzy Hohenzollern (ur. 11 września 1525 r. w Cölln, zm. 8 stycznia 1598 r. tamże) – elektor brandenburski. W 1574 r. ufundował humanistyczne gimnazjum w Berlinie – *Gymnasium zum Grauen Kloster*. Córkami Jana Jerzego z drugiego małżeństwa z Sabiną Hohenzollern (1529-1575) były: Erdmuta (1562-1623) żona księcia szczecińskiego Jana Fryderyka (1542-1600) i Anna Maria (1567-1618) – żona księcia szczecińskiego Barnima X (1549-1603) - Hirsch 1881a, 165-169. Elisabeth von Anhalt-Zerbst (1563-1607) – od 1577 r. żona (trzecia) elektora Jana Jerzego. Ich córka Agnes (1584-1629) była żoną księcia wologoskiego Filipa Juliusza (1584-1625), a Elisabeth Sophie (1589-1629), żoną Janusza Radziwiłła (1579-1620), a po jego śmierci Juliusza Henryka Wettyna (1586-1665).

¹² Chodzi o przedstawicieli rodu książąt von Braunschweig-Lüneburg.

¹³ Graf von Mansfeld. Możliwe, że Hoyer II von Mansfeld (1561-1636). Jego żona Anna w 1594 r. wpisała się do sztambucha księżnej Erdmuty - Metzner 1909, 26.

¹⁴ Fryderyk (1588-1611) syn elektora z trzeciego małżeństwa z Elisabeth von Anhalt.

¹⁵ Wedel 1882, 291. O pobycie elektora w 1596 r. na Pomorzu pisze także Paul Friedeborn. Jan Jerzy oraz liczni towarzyszący mu dostojnicy przebywali w Szczecinie przez trzy dni, od 22 września. Jan Fryderyk zorganizował dla nich na zamku pokaz ogni sztucznych. Goście byli wówczas w drodze do Królewca (*Königsberg /P.*), gdzie 22 października 1596 r. miały odbyć się zaślubiny margrabiego Jana Zygmunta Hohenzollerna (wnuka Jana Jerzego) z Anną, córką księcia pruskiego Albrechta Fryderyka. Z królewieckich uroczystości wracali także przez Szczecin, byli tu 26 listopada - Friedeborn 1613, 142-143 (*Das ander Buch*).

¹⁶ Wedel 1882, 361.

¹⁷ Wedel 1882, 365-366.

¹⁸ Christian (1581-1655) – syn Jana Jerzego i Elisabeth von Anhalt, margrabia Brandenburg-Bayreuth.

Joachim Ernest (1583-1625) – syn Jana Jerzego i Elisabeth von Anhalt, margrabia Brandenburgii-Ansbach.

¹⁹ Jan Zygmunt Hohenzollern (1572-1620) – elektor brandenburski 1608-1620. Syn elektora brandenburskiego Joachima Fryderyka. Żonaty z Anną Hohenzollern (1576-1625), córką Albrechta Fryderyka, księcia pruskiego. Jan Zygmunt był zapalonym myśliwym. Biogram: Hirsch 1881b, 169-175.

²⁰ Barnim X (XII) Młodszy – (ur. 15 lutego 1549 r. w Wolgast/Wologoszcz, zm. 1 września 1603 r. w Szczecinie) – syn Filipa I i Marii Saskiej. Od 1581 r. mąż Anny Marii, córki Jana Jerzego, elektora brandenburskiego i Sabinie - Rymar 2005, 457-458.

²¹ Alexander von Schleswig-Holstein-Sonderburg (1573-1627) - Wedel 1882, 291.

²² Jan Fryderyk zlecił udokumentować wrześniowe polowania, na co najmniej dwóch malowidłach. Hainhofer wspomina o obrazie, który znajdował się w zamku szczecińskim: *W komnacie przy wielkiej Sali wisi konterfekt księcia elektora saskiego Krystiana I z małżonką, obok zaś podobizna ogromnego jelenia, którego księżę elektor brandenburski Jan Jerzy Anno 1597, lat mając 72 i trzy dni, w puszczy podszczecińskiej ustrzelił, z początku za przewidzenie go biorąc, póki jelen ten ugodzony nie padł.* - Hainhofer 2000, 113.W innym miejscu pisze, że na czwartym piętze Wieży w Zielonczynie (*Grassberg*) widział obraz przedstawiał dwa walczące jelenie z następującym komentarzem:

Auch schoss er auf dass selbig Mahl,
Nein groser Hirsch under disem Thal.
Hette mit unsern Fürsten gutet,
Hanss Friderich, ainen wackhern Jägerssmueth,
Waren 14 ganzer Tag beysamen,
Hilf uns Gott Vatter in Christi Namen.
Hainhofer 1834, 60.

Ustrzelił takóž tej samej jesieni
W dolinie dziewięć ogromnych jeleni
I z Janem Fryderykiem, naszym dobrym księciem,
W myśliwskim się rzemiośle próbował zawzięcie.
Jakož dni czternaście spędzili ze sobą,
Pomóż nam Panie Bože, Jezusa osobą.
Hainhofer 2000, 79.

Jan Fryderyk w miejscu, gdzie ów potężny jeleni padł i gdzie odbyła się biesiada myśliwych postawił w lesie pomnik, *trophaeum in rei memoriam*, taki, *jakie wznosili nigdy na polach bitew i tam, gdzie odnosili zwycięstwa starożytni Persowie, Grecy i Rzymianie*²³. Pragnąc zadowolić swego teścia pomorski władca nie tylko odnowił zamek, ale do zajmowanego przezeń budynku (*gemach*) nakazał zbudować nowe schody (*eine neue steigen*), aby Jan Jerzy mógł do niego wjeżdżać i z niego wyjeżdżać konno²⁴. Bez wątplenia opis Wedla świadczy o żywych i serdecznych więzach łączących Jana Fryderyka z ojcem Erdmuty, mimo, iż w stosunkach państwowych było sporo napięć, związanych z handlem na Odrze²⁵, sporami dotyczącymi zwierzchności lennej nad posiadłościami zakonu joannitów na obszarze Księstwa, czy polityką religijną Hohenzollernów, co z kolei wiązało się między innymi ze sprawą odrzucenia przez Pomorze wypracowanej w 1577 r. „Formuły Zgody” (*Konkordienformel, formula concordiae*)²⁶.

Jan Fryderyk uważał Podlesie za najukochańsze miejsce w całym swym państwie i tu zapominał – pisze z przyganą autor *Księgi domowej* – o swoich obowiązkach, kraju i ludziach, domu i dworze²⁷. Dalej opowiada Wedel o tym, jak książę poszerzał swą posiadłość o części wsi Rożnowo i Dąbrowicę (*Rosow und Damerwitz*) odkupionych od Heinricha Borcka z Pęczina (*zu Pansin*) oraz o wieś Darż (*Dertz*) nabytą od Josta i Kurta von Dewitzów, a także o powiększeniu majątku, przez przyłączenie do niego wsi z domen kolbackiej i marianowskiej (*neben mehr dörffern, die er von den ämptern Colbitz und Marienfluss genommen*) i o utworzeniu tu nowej domeny (*und also daselbst ein neu ampt angerichtet*)²⁸. W tym też czasie Jan Fryderyk zmienił nazwę wsi Kobyłanka (*Kuhblanck*) na *Johannishoff*²⁹. Książę miał wiele ulubionych domów i rezydencji – wspomina Wedel – między innymi Dwór nad Iną (*Hoven an der Ihna*), zwany *Ihnenburg*, Kopice nad Zalewem (*das dorff Copitz am Frischen Haffe*), gdzie spędzał

W przypisie Hainhofer dodał: dwa walczące jelenie szczyły się porożami, a obaj książęta uzgodnili, który jednego, który zaś drugiego trafić pragnie, i z wieży w dół wystrzelili, każdy swego utrafił. - Hainhofer 2000, 80. Na jednej ze ścian czwartego piętra był napis odnoszący się do obserwowanego przez Jana Jerzego 17 września 1597 r. skoku wiewiórki z wieży. Wieża miała 5 pięter, z ostatniego rozciągał się zapierający dech widok na Zalew Szczeciński i całą okolicę. Zachwycony augsburczyk napisał: *Gdybyż tak Pawła Brilla z Rzymu i Jana Brügela z Antorfu, pejzażystów znakomitych, na wieżę tę sprowadzić można było, aby okolicę ową odmalowali!* - Hainhofer 2000, 79. Wieża w Zielonczynie jest przedstawiona na mapie Matthiasa Nethera z 1600 r. (Porada 2000, 24-25), która bardzo starannie odwzorowuje wybrzeże Zalewu Szczecińskiego, pojawia się także na mapie Lubinusa z 1618 r.

²³ Wedel 1882, 292. O upolowaniu wielkiego jelenia i wzniesieniu pomnika ku czci Jana Jerzego wspomina też Daniel Cramer: „Anno 1598 sribt (...) Johannes Georgius (...), als seine Churfürstl. G. des Jahres zuvor ein grosses ungehewres Hirsch, welches mit dem Rücken so hoch gieng, wie ein lenger wolgewachsener Mann in Pommern auff der Fürstlichen Jagt geschossen hatte, dem auch ein Gedenckmahl an dem Ort ist auffgerichtet (...).” - Cramer 1602, 191.

²⁴ Wedel 1882, 366.

²⁵ Chojnacka 2007, 23-66.

²⁶ Ptaszyński 2011, 62-68.

²⁷ Wedel 1882, 292.

²⁸ Wedel 1882, 292.

²⁹ *Es ist auch umb diese Zeit das Dorff Kuhblanck (...) mit einen neuen nahmen Johannishoff benannt* - Wedel 1882, 292. Nazwa *Johanneshoff* istniała już w tej okolicy wcześniej. C.F. Meyer podaje, że opat Johannes „w czasach klasztornych” (*Klosterzeit*) wybudował w lesie koło Kobyłanki drewniany dwór (*Holzhoef bei Kublanck*), który dozorowali dwaj strażnicy leśni (*Heidereiter*). W roku 1560 według *Amtsordnung des Amtes Colbatz* na polecenie Barnima Starego dokonano spisu domeny i opisano też *Johanneshof*: do dworu należały 4 włóki (*Hofwen*) uprawiane przez pacholków leśnych (*Heidknechte*), każdy z nich miał konia niezbędnego do pracy. Była tam też *ein Weib, welches das Holtzgeldt einnimpt und berechnet und eine Magt*. Czysznz z włók pobierał rentmistrz z Kolbacza - Meyer 1888, 129-130.

część miesięcy zimowych łowiąc ryby i gdzie wybudował dwór, który nazwał Domem Nad Zalewem (*Haffhause*)³⁰. Warto wspomnieć, iż jedyne znane przedstawienie tego obiektu znajduje się na mapie Zalewu Szczecińskiego wykonanej przez Matthiasa Nethera w 1600 roku³¹. Obok szczecińskiej miał jeszcze rezydencje w Słupsku i Lęborku. Nie miał tylko dzieci – napisał nie bez złośliwej satysfakcji Wedel – i zacytował łacińską maksymę: *Munimentum aulae regii sunt liberi (podporą królewskiego dworu są dzieci)*³², po czym – zmieniając temat – dość dokładnie zrelacjonował zatarg księcia ze Stargardem o Poczernin i Smogolice (*Putzerlin, Bruckhausen*)³³.

Od 8 do 10 września 1617 r. przebywał w Podlesiu kolekcjoner i dyplomata Filip Hainhofer³⁴, zaproszony przez księcia Filipa II (1573-1618). Augsburgczyk w swym dzienniku podróży zostawił szczegółowy opis *prawdziwie książęcego, wspaniałego domu myśliwskiego, co bardzo obszerny jest*. Gość księcia Filipa otrzymał mieszkanie z kamerą narożną, zaraz naprzeciwko apartamentu Jaśnie Wielmożnego Księcia i z izbą do kamery przyległą, naprzeciw wielkiej sali leżącą, które to mieszkanie podwójny kominek miało, tak, że jeden na kamerę, drugi zaś na izbę wychodził³⁵. Sala owa była długa i duża, wyposażona w kominki i piece, wypełniały ją sprzęty myśliwskie, ściany zdobiły wieńce jeleni. Na pierwszym piętrze były dwa mieszkania, podobne do tego, jakie przydzielono Hainhoferowi, których okna na niewielki podwórzec naprzeciwko stajni wychodzą i w których zwykle młodych państwa się umieszcza. Na parterze znajdowała się Komnata Jelenia (*Hirschenstube*). Apartament księcia mieścił się na środkowym piętrze, przylegała do niego rotunda, okna wkoło mająca (...) z jej okien widok jest na podwórzec. Poniżej sypialni księcia Filipa usytuowana była kaplica. Hainhofer zanotował, że w kamerze pana mego są w podłodze drzwiczki (*Fällin, Falltür*)³⁶ niewielkie, tuż nad amboną umieszczone, by Jaśnie Wielmożny Książę, chorym będąc, kazania u siebie mógł słuchać³⁷. Piętro nad pokojami Filipa zajmowała księżna Zofia. Okna jej komnaty wychodziły na ogród, który zdobiły piękne alejki, zielenią zewsząd okryte, i klomby owocowe, a także równo wytyczone rabaty kwietne i warzywne³⁸. Na piętrze zajmowanym przez księcia była także sala jadalna (*Tafelstube*), także pięknymi wielkimi porożami zdobiona. Uwagę przybysza zwróciły też inne budowle: zbrojownia (*Zeughaus*), magazyn myśliwski (*Zeug-oder Jägerhaus*), dziedzińce i stajnie, o których napisał:

³⁰ Wedel 1882, 292; Gaziński 2014, 17. Jedną z pasji Jan Fryderyka było wędkarstwo, 16 lutego 1586 r. złowiono w jego obecności (*in beysein*) w Zalewie Szczecińskim (*auff dem Frischem Hafe*) wielkiego szczupaka (*Hecht*), o czym pisze Paul Friedeborn. Ryba miała 2 łokcie (*Ellen*) długości i ważyła 24 funty (*Pfund*) - Friedeborn 1613, 130 (*Das ander Buch*).

³¹ Porada 2000, 24-25. O Netherze, patrz: Kochanowska 1996, 101, 135. Nether był autorem portretu Jacoba Runge (zm. 1595) stanowiącego część poświęconego mu epitafium, które znajduje się w kościele św. Mikołaja w Greifswaldzie - Wisłocki 2002, 228. Matthias Nether, *insignis pictor*, zmarł 17 lutego 1603 r. - Friedeborn 1613, *Das Dritte Buch – Vornehme Persohnen allhie gestorben* (bez numeracji stron).

³² Wedel 1882, 292.

³³ Wedel 1882, 293.

³⁴ Hainhofer 2000, 70-74.

³⁵ Opis w inwentarzu z 1593 r. wskazuje, iż pokój Hainhofera mieścił się przy Sali Balowej (*Stube vorm Dantz-Sale*) - APS AKS, II/1106, 79-80; Hainhofer 2000, 70.

³⁶ Niemieckie określenia dodano na podstawie *Reise-Tagebuch* (...) Ph. Hainhofera, w tłumaczeniu K. Goldy one nie występują.

³⁷ Hainhofer 2000, 73.

³⁸ Hainhofer 2000, 73.

Ów dom myśliwski bardzo dużo ma stajni (Stallungen) i dwa obszerne podwórce (Höfe), tak wielkie, że na każdym wieloma powozami (Kutschen) naraz obrócić można³⁹. Z opisu Hainhofera wynika, iż założenie zamkowe musiało być bardzo rozległe, wskazuje na to zarówno liczba budynków, które je tworzyły, ale też wielkość dziedzińców. Hainhofer nie pisze, co trzeba pokreślić, że zamek był drewniany.

W 1618 r. panorama Podlesia znalazła się w bordiurze mapy Eilharda Lubinusa⁴⁰ (ryc. 1). Na rycinie, będącej dość schematycznym przedstawieniem rezydencji, zwracają uwagę dwa dwupiętrowe budynki z wieżyczkami oraz dziedzińce, jeden ozdobiony jest klombem, a drugi fontanną, do której wodę doprowadzał wodociąg (Wasserkunst) zaczynający się w okolicach młyna w Inicy Nowogardzkiej (Ihnazoll)⁴¹, także zaznaczony na mapie. Oprócz głównych budowli wyrysowano też kilka innych, wśród których można się domyślać wielkich stajni mieszczących ogromną liczbę koni (Hainhoferowi opowiedziano, że świętej pamięci książę elektor Jan Jerzy z Brandenburgii często w trzysta koni po trzy tygodnie na polowaniach tu bywał⁴²), zbrojowni (Zeughaus) i magazynu myśliwskiego (Zeug-oder Jägerhaus)⁴³.

Informacje o innych obiektach przekazują inwentarze domeny z 1590 i 1593 r. Na ich podstawie wiadomo, że w skład zamkowego kompleksu wchodziły: piekarnia (Backhaus), wozownia (Wagenhaus), dom wartowników (Torwärterhaus), kuźnia (Schmiede), pralnia księżnej (Waschhaus der Herzogin⁴⁴), dom/magazyn myśliwych (Jägerhaus), pracownia krawiecka (Schneiderei), karczma (Krug)⁴⁵. W głównym budynku mieszkali obok księcia: ochmistrz (Oberkämmerer), marszałek (Obermarschall), kaznodzieja dworski (Hofprediger), lekarz (Hofarzt), zarządca domeny (Amtshauptmann), rentmistrz (Rentmeister), damy dworskie (Hofdamen), pokojówki (Zofen), błazen dworski i karlica (Hofnarr und eine Zwergin).

Wszystkie komnaty miały szyby w oknach⁴⁶, kunsztowne zamki, kominki i kaflowe piece, a na gości czekały setki łóżek i pościeli. Pokoje były wyposażone w czworokątne stoły, stoły składane, krzesła, ławy, szafy i półki. Ściany zdobiły gobeliny, obrazy i poroża jeleni, w wielkiej sali tanecznej wisiał imponujący żyrandol (Kronleuchter).

³⁹ Hainhofer 2000, 73.

⁴⁰ NOVA ILLUSTRISSIMI PRINCIPATUS POMERANIAE DESCRIPTIO cum adjuncta Principum Genealogia et Principum veris et potiorum Urbium imaginibus et Nobilitium insignibus (NOWA MAPA NAJŚWIETNIEJSZEGO KSIĘSTWA POMORSKIEGO z dodatkiem genealogii książąt, wizerunkami władców i najważniejszych miast oraz herbami szlachty) zwana popularnie Mapą Lubinusa lub Wielką Mapą Pomorza.

⁴¹ Meyer 1888, 132.

⁴² Hainhofer 2000, 70.

⁴³ Zbigniew Radacki 1973, 172-173, zwraca uwagę, iż (...) jak w zamkach, tak i tutaj [w Podlesiu] założeniem funkcjonalnym stała się samowystarczalność dworu, w związku z czym w kompleksie dworskim znalazły się budowle o przeznaczeniu gospodarczym. (...) dwór książęcy był dwupiętrowy z kaplicą w przyziemiu i apartamentami nad nią, wieżą wystającą nad dwuspadowym dachem i wykuszem na narożniku, eksponowanym od strony dziedzińca. Z ważniejszych budynków przy głównym dziedzińcu wymienić należy: zbrojownię zw. również domem myśliwskim, dom gościnny z rampą sięgającą do piętra, aby miłośnicy jazdy konnej mogli podjeżdżać do izby mieszkalnej, budynki dla służby i czeladzi, dworek dla szlachty, błazna, paziów i karłów, piekarnię, wozownię, kuźnię, pralnię, zakład fryzjerski i karczmę. Znany z ordynków dworskich Hofbarbierer to nie tyle fryzjer, co cyrulik dworski, którego zadaniem było opatrywanie ran, dlatego nazywano go również chirurgiem (Wundarzt).

⁴⁴ APS AKS, II/1106, 78; wymienione jest wyposażenie znajdujące się In der herzogin Waschhaus.

⁴⁵ Dwa inwentarze z lat 1590 (APS AKS, II/1106, 31-55) i 1593 (APS AKS, II/1106, 60-93).

⁴⁶ Szyby oprawione były w olów – tak wynika z opisu budynków z lipca 1756 r., gdzie zwrócono uwagę na wiele starych elementów zachowanych w budynkach domeny w Podlesiu - APS KWS, 52, bez numeracji stron (Acta von der Übergabe des amts Friedrichswalde an den amtmann Maue).

W kaplicy były dwa czarne krzesła pokryte skórą, pozytyw z oponą (*mit einem Teppiche*), na której wyszyty był herb biskupów kamieńskich, widniejący też na arrasie przed ołtarzem oraz dwa wielkie mosiężne lichtarze, brązowe jedwabne przykrycie ołtarza, biały lniany obrus, mały kobierzec z wizerunkiem Jezusa, zegar, ogromny, czternastoramienny kandelabr, dwa duże kielichy, jeden mały z kamieniami szlachetnymi wraz z pateną i serwetą ze złotymi zdobieniami, srebrny połączany dzbanuszek. Największą jej ozdobą był ołtarz i ambona, wspólne dzieło księcia Barnima IX (1501-1573) i zatrudnionych przez niego rzemieślników.

Podlesiem, jako domeną księżęcą zarządzał hauptmann (amtsmann). O jednym z nich, Kacprze Stoyenthinie, wspomina Hainhofer. Stoyenthin wbrew prawu kazał wypalać w puszczy węgiel, *wskutek braku dozoru pożar wybuchł, wyrządzając wiele szkód, tak, że dziś jeszcze na wielkim obszarze drzewa są czarne zupełnie, a przecież bór tam był przepiękny*⁴⁷.

Równie imponująco, jak zamek, wyglądało jego otoczenie. Księżciu udało się połączyć potęgę prastarej puszczy z krajobrazem zagospodarowanego kraju. Widać to doskonale na mapie Lubinusa, na której zaznaczono nie tylko okoliczne wsie, ale też ogromne lasy i ciekawe obiekty związane z działalnością księcia-myśliwego⁴⁸.

Po śmierci Bogusława XIV (1637 r.) dwór myśliwski Jana Fryderyka i okolice Friedrichswalde zostały zniszczone przez wojska szwedzkie⁴⁹, ciągnące ze Stargardu do Szczecina. Uważa się, iż z zamku została tylko kaplica, na której miejscu kilkadziesiąt lat później wybudowano kościół⁵⁰. Taki wniosek można też wysnuć z opublikowanej w 1888 r. przez M.W. (Martina Wehrmanna), niedatowanej zapiski z archiwum domeny podleskiej (*Extract einer Nachricht auss dem Friedrichswaldischen Archiv*) informującej, iż ze zniszczonego przez wojska szwedzkie (*die Banerische*⁵¹) zamku pozostał tylko kościół (kaplica), którego wyposażenie (ołtarz, ambona, ławy i krzesła) na prośbę rady miasta Stargardu zostało jej za pokwitowaniem wypożyczone do kościoła Mariackiego. Obiekty te wróciły do Podlesia w 1660 r.⁵² lub 1661 r.⁵³

Utrwalonego w literaturze przekonania o całkowitym zniszczeniu podleskiej rezydencji Jana Fryderyka nie potwierdzają dokumenty, zachowane w aktach Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie, Konsystorza Prowincji Pomorskiej w Szczecinie,

⁴⁷ Hainhofer 2000, 86. Kacper Stoyenthin popadł w nielaskę Filipa, ale po pewnym czasie książę mu wybaczył, tak, że gdy w czasie pobytu Hainhofera zachorował na jakąś *chorobę gorączkową*, która wówczas grasowała po Pomorzu, książę wysłał do niego medyków. Obraz skutków pożaru, który wybuchł w maju 1616 r. znajduje odzwierciedlenie w dokumentach znajdujących się w poszycie - APS AKS, II/1097, 139-141.

⁴⁸ Na obszarze bezpośrednio przyległym do Podlesia, na prawym brzegu Iny znajdują się: Tarnówko (*Lutkenhagen, Lüttkenhagen*), Stawno (*Stevenhagen*), Darz (*Darz*), Tarnowo (*Grotenhagen, Großenhagen*), Dąbrowica (*Domervitz, Damerfütz*), Przemocze (*Primüsen, Priemhausen*), Rożnowo (*Rosenow*), Warchlino (*Gr. Wachlin*), Warchlinko (*K. Wachlin*), Lubow (*Lübow*), Rogowo (*Roggow*), Klepino (*Clempin, Klempin*). Na lewym brzegu Iny: wodociąg (*Wasserkunst*), Sowno (*Hinschendorf, Hinzendorf*), Podlesie (*Friedrichswald, Friedrichswalde*), owczarnia (*Schefeerei*), Ackerhof, Smagolice (*Prockhusen, Bruchhausen*), Grzędzice (*Schefeld, Seefeld*), Poczernin (*Pitzerlin, Pützerlin*). Na skraju Puszczy Goleniowskiej, na prawym brzegu Płoni: *Heidhuss, Johanshof*, Kobylanka (*Roblanke, Kublank*), papiernia (*Papiermöhlen*); między Iną a Płonią wsie Kunowo (*Cone an der Straten, Kunow an der Strasse*) i Bielkowo (*Belkow*).

⁴⁹ Boras 1978, 322; Ogiewa-Sejnota 2014, 13. Jeszcze w 1645 r. na kosza obecności 36 Szwedów we wsi Kublack (*Cublangk*) skarżył się Hans Jürg von Würtzburg - APS AKS, II/1106, 108-110.

⁵⁰ Brüggemann 1784, 228.

⁵¹ Johan Gustav Baner (1596-1641) szwedzki marszałek polny z czasów wojny trzydziestoletniej.

⁵² Wehrmann 1888b, 156.

⁵³ APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 148.

Urzędu Domenalno-Rentowego Podlesie-Kolbacz oraz Rejencji Szczecińskiej, znajdujące się w Archiwum Państwowym w Szczecinie.

Na początku roku 1652 (a więc jeszcze przed podpisaniem szczecińskiego recesu granicznego, 4 maja 1653 r.)⁵⁴ i w czerwcu 1653 r.⁵⁵ z polecenia Wielkiego Elektora przeprowadzono wizytacje domeny w Podlesiu. Pełny obraz jej stanu zawiera sprawozdanie urzędników elektorskich, sporządzone na podstawie naocznej inspekcji (*bey eingenommenen Ocular Inspection*) w 1653 r., będące w istocie inwentaryzacją tego, co pozostało z pomorskiego *Fontainebleau*⁵⁶ po wojnie trzydziestoletniej⁵⁷.

Raport ma postać aktu notarialnego. Rozpoczyna go przegląd granic domeny, okolicznych lasów, dróg, łąk i karczm⁵⁸. Trochę uwagi poświęcono zniszczonemu mostowi na Płoni (*Buchholtzische Brücken beym Hohen Krüge auff der Plönen belegen*). Most ów jest częścią drogi krajowej (*Landtstrasse*) prowadzącej do Szczecina, a w drugą stronę do Friedrichswalde i dalej przez most koło Podlesia (*Friedrichswaldische Brücke*) do Stargardu, a stąd w głąb Pomorza Zaodrzańskiego (*Hinter Pommern*)⁵⁹.

Pokrótkce przedstawiono stan obiektów znajdujących się w puszczy, o której napisano, iż poniosła straty nie do naprawienia (*irreparabile damnum*) w czasie pożaru: Czerwony Brandenburski Domek *Rothe Brandenburgisches Hausschen* położony jest 1 milę od Friedrichswalde i ½ mili od goleniewskiej drogi wojskowej (*Golnowsche Heerwege*), ma 4 kwadratowe okna, żelazne kraty (*Trallie*)⁶⁰, ale wszystkie one są zniszczone. Koło domku znajduje się dziesięciokątny, kamienny stół (*Zehenkantziger Steiener Tisch*) z wykutym imieniem elektora (*Johann Georg*) i datą 1598. W pobliżu jest też lodownia (?) (*kalte Küche*). Budynek ma drzwi, ale są one nadpalone, zaś żelazne haki – zabrane. Niedaleko (*po prawej ręce*) wznosi się kolumna (*Seule*) upamiętniająca upolowanie przez Jana Jerzego wielkiego jelenia z wyrytą datą wydarzenia i imieniem elektora. Jej mosiężne elementy zostały wyrwane i zrabowane przez szwedzkich żołnierzy. Po lewej stronie, w kierunku Friedrichswalde jest jeszcze jeden kamienny stół, nie ma on nogi, a blat leży na ziemi.

Następnie opisano pola i łąki nad Iną⁶¹, podano także informację o umocnionym palami zagłębieniu (*Loch*) zwanym *Kesselkühle* o szerokości 4 prętów (*4 Ruten*)⁶², które służyło do przejmowania nadmiaru wody z Iny tak, by nie powodowała strat na łąkach.

⁵⁴ Na mocy pokoju westfalskiego (artykuł X traktatu w Osnabrück, z 24 października 1648 r.) dokonano rozbioru Księstwa Pomorskiego. Szwecja przejęła jego zachodnią część z Rugią, wyspami Uznam i Wolin oraz Szczecinem i Goleniowem, zaś Brandenburgia - część wschodnią. Wehrmann 1906, 140. Ostatecznie granica podziału została ustalona 4 maja 1653 r. na podstawie szczecińskiego recesu granicznego (*Stettiner Grenzrecess*) - Wehrmann 1906, 154-157.

⁵⁵ 13 czerwca 1653 r. - APS KWS, 42, 1.

⁵⁶ Określenia „*Fontainebleau*“, w odniesieniu do Podlesia, użył w swej historii Rugii i Pomorza Friedrich Wilhelm Barthold (1845, 392), nie dlatego, by pomorski zamek dorównywał wspaniałością i znaczeniem rezydencji królów Francji, ale by podkreślić podobną funkcję – jako położonego wśród lasów miejsca wypoczynku i rozrywek, zwłaszcza zaś polowań.

⁵⁷ Wiadomo z tegoż dokumentu, iż dwa lata wcześniej dokonano już raz inwentaryzacji - APS KWS, 42, 4. Więcej: przypis 64.

⁵⁸ Przy omawianiu treści raportu z 1653 r. zdecydowano się zachować czas teraźniejszy.

⁵⁹ APS KWS, 42, 2.

⁶⁰ W dokumentach słowo występuje w postaciach: Treille, traille, trallie, trahlen, trallje. Według Słownika Braci Grimm: TRALLJE, f., gitter; plur. Gitterstäbe. J. u. W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Bd. 21, 1176. Pręty, kraty (np. w oknach).

⁶¹ APS KWS, 42, 2 verso.

⁶² APS KWS, 42, 3. Pręt (*Rute*) – miara długości. Pręt pruski to około 3,76 m.

Ten fragment inwentarza zawiera sporo miejscowych nazw topograficznych takich, jak *Scharffenberg*, *Bährenbruch*, *Rohrbruch*, dotyczących położenia śródleśnych łąk. Granice domeny oznaczone były szlabanami/barierami (*Schlagkbaum*) – na jednym widniała data 1625, inny, znajdujący się w okolicach *Rohrbuch* i *Nussbruch*, był zupełnie zbutwiał⁶³.

Opis Podlesia (*Das Fürstliche Hauss Friedrichswaldt*) poprzedza informacja, iż już dwa lata wcześniej inwentaryzację zamku⁶⁴ przesłali do Jacoba von Hejdebreka (*den Hr StiftsVoigt Hr. Jacob von Hejdebreden*)⁶⁵ jego zarządca (*Hauptmann*) Franz von Pahlen i *Amptrath* Mauritz Neubauer, tak więc dokumenty są już w archiwum (*Registratur*)⁶⁶, z tego powodu nie zajmowano się więc w zasadzie głównymi budynkami, wprowadzając tylko kilka aktualizacji: pierwsza opisana izba (*Ober Stube*) znajduje się po lewej stronie od wejścia, prowadzą do niej schody, ma 3 pary nowych drzwi, zamontowano w niej nowe zamki, haki i rygle oraz okna. Na karcie dopisana jest też krótka notatka dotycząca kaplicy, informująca, że ambona i ołtarz zostały wywiezione do kościoła Mariackiego (*s. Marienkirche*) w Stargardzie, ale – jak dodano – mają powrócić⁶⁷.

Dokonując przeglądu tego, co zostało po szwedzkich rabunkach komisarze skrupulatnie oceniali stan zachowania komnat, sypialni, wyposażenia budynków mieszkalnych i gospodarczych. Z relacji wynika, iż nie zawsze rozpoznawali przeznaczenie poszczególnych pomieszczeń, nadawali im też nowe nazwy niewystępujące ani w księżących inwentarzach⁶⁸, ani w Dzienniku Hainhofera.

⁶³ APS KWS, 42, 3.

⁶⁴ Inwentaryzacja ta odbyła się najpewniej na początku roku 1652, a odpis lub oryginał raportu znajdował się w archiwum domeny jeszcze w XIX w. Na dokument z 9 lutego 1652 r. powołał się dokonujący rekapitulacji staran o wybudowanie kościoła w Podlesiu urzędnik o nazwisku Stapel - pismo z 9 kwietnia 1853 r. - APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20 [*Notizen zu den Friedrichswalder Kirchenbau Acten*], 146-167. O istniejącym raporcie z 1652 r. wspomina także pismo skierowane do Rejencji z 3 maja 1853 dotyczące budowy nowego kościoła w Friedrichswalde (*die Erbauung einer neuen Kirche zu Friedrichswalde*). W piśmie wymieniono dokumenty przesłane do Rejencji, m.in. poszyt zawierający opis domeny z 1652 r. (*ein Heft, die Beschreibung des Amts Friedrichswalde betitelt, de 1652*), kosztorys, mapę i 6 rysunków (*eine Mappe mit den dazu gehörigen 6 Zeichnungen*), dokumenty z domeny podleskiej (*das Amts Actenstücken de 1842, 1755, 1712*) oraz rachunki kościelne - APS Rejencja Szczecińska, II/4766, bez numerów stron.

⁶⁵ Jacob von Heydebreck – landrat Bogusława XIV, był też zarządcą (*Hauptmann*) domeny Bobolice (*Bublitz*), następnie został doradcą księżnej Anny von Croy. Pełnił też funkcje *Regimentsrath* i *Stiftsvogt* w Kapitulie Kamińskiej (*Stift Cammin*). Elektor Fryderyk Wilhelm mianował go tajnym radcą. Żonaty z Ilse von Kleist - Haken 1765, 273.

⁶⁶ APS KWS, 42, 4.

⁶⁷ Lemcke 1910, 189. Autor notatki (Stapel) z 3 kwietnia 1853 r. *Notizen zu den Friedrichswalder Kirchenbau Acten* pisze błędnie o wywiezieniu ołtarza i ambony po wojnie trzydziestoletniej do kościoła św. Jana Chrzciciela (*St. Johannis Kirche*) w Stargardzie. Podaje też, że w roku 1661 po reklamacji *in folge Reclamation* i po pokonaniu trudności robionych przez radę Stargardu, obiekty zostały zwrócone - APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 148. Z dokumentu znajdującego się w zbiorach Adelunga (*Adelungsche Bibliothek*), który cytuje Wehrmann wynika, iż oba dzieła wróciły do Podlesia w roku 1660 - Wehrmann 1888, 156. Na temat pożaru, który strawił Stargard 7 października 1635 r. (spłonęły wówczas m.in. kościół Mariacki, kościół poaugustiański, ratusz, gielda, a także inne budowle) - Teske 1843, 121-122.

⁶⁸ Inwentarz z 30 grudnia 1590 r. wymienia pomieszczenia i ich wyposażenie. Większość z komnat nie miała nazw. *In der Hoffstubbenn, In der Oberten Stuben auff die Rechte Handt, obenn der Ritter Stube; In Cammer an demselben Gemach; In der Hinder Stuben auff die Rechte Handt; In der Cammer; In der Junckern Gemach; In der Cammer; In der Edell Knaben Losament; In der Cammer; In Hoff Predigers Losament gegen diesem Gemach ober; In der Cammer; In der Silber Cammer; In der Cammer; In der Küche; In der Küchen Stubenn; Küchen Cammer; In der Küchen Schlafkammer; Im Backhause; In der Cammer; In Meines gnedigen Fürsten und Herrn Stalle; In der Stal Stuben; Imd Wagenhause; In des Ober Cammerirers Peter Kamecken Losament; In der Cammer; In des Obermarschalls Losament; In der Cammer; In des Freiherrn Losament; In des Hoffmeisters Losament; In der Medicorum Losament. In den Stuben; In der Cammer; Auff der Schneiderey; Gegen der Schneiderey uber; In des Heubtmanns Losament; In der Cammer; In dem Obersten Losament; In der Cammer; In der Thorerwechters Losament; Auff*

Dowodzi to, jak wiele zmieniło się między 1637 a 1653 r. i – być może także tego, jak trudno było znaleźć kompetentnych informatorów.

Następny budynek określony, jako *Heydreuter Wohnung* składał się z 12 pomieszczeń, a jego dach był pokryty dachówką. Jedna z mieszczących się w nim zwyczajnych izb (*gewöhnlich Stube*) jest pomalowana, tak, jak jest to w zwyczaju w tym kraju⁶⁹. Szwedzki urzędnik (*Heydreuter*), Hans Müller, który tu mieszkał, wyłamał i wywiózł okna, zamki i haki w drzwiach. W opisywanej izbie stoi jeszcze piec (*Kachelofen*), zbudowany z wielkich kafli, na dole czarnych, a na górze zielonych, przy piecu jest też zwyczajne, dawniejsze palenisko oraz dwie długie ławy. Zachowały się drzwi do izby, ale bez zamka. Tuż obok tej izby znajduje się kuchnia, a w niej piec kuchenny (*Backofen*), który jest w dość dobrym stanie, choć palenisko wymaga naprawy, bo jest zniszczone. Komin (*Schorstein*) w kuchni sięga od podłogi po dach. Kuchnia ma drzwi, ale bez zamków i haków, sąsiaduje z nią pomieszczenie (*Cammer*) zwane izbą chłopską (*Bauerkammer*)⁷⁰. W izbie tej nie ma szyb, brakuje skobli i klamek.

Wejście do piwnic znajduje się z tyłu budynku, przy drzwiach. Ponad piwnicą jest jadalnia i sypialnia. Z sypialni do jadalni prowadzą krótkie schodki. Oba pomieszczenia nie mają ani okien ani drzwi⁷¹. Kolejna sala to także sypialnia, również bez okien i drzwi. W jednej z komnat stoi wymagający naprawy zielony piec, obok jest sypialnia. We wszystkich pomieszczeniach brakuje okien, ale są jeszcze drzwi, choć bez zamków i haków. I tu także jest komin sięgający dachu. W pobliżu tego budynku, na podwórku jest małe ustronne miejsce pokryte dachem z dachówek.

Na drugim podwórku (*Heydt Reuters Hoff*) znajduje się stodoła, obora dla krów, stajnia dla koni; budynki są w zasadzie całe, ale wymagają remontu. Dziedziniec okala zniszczone w kilku miejscach ogrodzenie z krzewów (*ein Hakelwergks Zaun*)⁷².

Dom nazwany *Heydreuters Hauss* jest położony koło pozbawionego dachu magazynu myśliwskiego (*Jägerhaus*), składającego się z 13 pomieszczeń.

Kolejny, duży budynek ma 31 pomieszczeń i także jest pokryty dachówką. Obok mieścił się zwierzyńiec (*Thiergarten*), którego ogrodzenie (*gehege*) jest prawie w całości zniszczone.

Następnie urzędnicy przedstawili stan stawów: wielki staw i staw zwany *Kameken Teich*⁷³

*Hofe folgendes Geräthe vorhanden; Schmiede; Auff in Schmiedehofe; In Badstuben; Auff dem andern Hause da Mein gnediger Furst und Herr Losierett; Erstlich in der Kirche; Das Unterste Gemach; In Hans Bussen Losament; In Untersten Gemach; In der Cammer; vor Meines gnedigen Fürsten und Herrn Gemach heng; In der Ess stuben legen M.g. F. und Herrn Gemach uber; In der Cammer; In Meiner gnedigen Fürstin und Frawenn Küchen; In dem Gemach obenn M. g. F. und Herrn Cammer; In der Cammer; In der affseiten bey diesem gemach; Zwischen beiden Gemachen; Im Frawenzimmer; In der Cammer; In der affseiten beim Frawenzimmer; Auffm Boden unterm Dach. Inwentarz z 2 i 3 października 1593 r. jest dokładniejszy, wymienia też wyposażenie pomieszczeń nieuwzględnionych w 1590 r., na przykład: *Im Thore für der Bruckenn; In der Pforten; Im Garten; Uff dem Vorsale vorm Dantzsale; In der Stube vorm Dantzsale; Im Dantzsale; Oben dem Dantzsale; Im newem Krüge; In der Baurstuben; In Greiffshoff; In der Müllem uff der Inen; Im Brauhauus - APS AKS, II/1106, 31-56, 60-93.**

⁶⁹ APS KWS, 42, 4.

⁷⁰ Inwentarz z 1593 r. izbę zwaną *Baurstube* sytuuje w *Jägerhaus* - APS AKS, II/1106, 84.

⁷¹ APS KWS, 42, 5.

⁷² Hakelwerk (Hakelzaun, Einfriedung, Buschwerk) – ogrodzenie z ciemnych, ozdobnych krzewów.

⁷³ APS KWS, 42, 5 verso. Nazwa stawu być może ma jakiś związek z osobą doradcy księcia, Petera Kamecke (1541-1613). Joachim von Wedel uważał go za złego ducha Jana Fryderyka. Kameke brał udział wraz z Jakobem von Kleistem w intrydze wymierzonej przeciw Melchiorowi von Doberschütz, której ofiarą padła Elizabeth Doberschütz, żona Melchiora. Oskarżona o czary, próbę otrucia księcia i spowodowania bezpłodności księżnej Erdmuty, po inkwizycyjnym procesie została w roku 1591 ścięta na Rynku Siennym w Szczecinie, a jej ciało spalone. Kameke był człowiekiem ambitnym i wykształconym, Gryfitom służył przez prawie 50 lat - Zedlitz-Neukirch 1837, 64; Majewski 2005b, 113-115.

są bardzo zarośnięte, a w puszczy koło Friedrichswalde jest jeszcze 5 stawów, w których hoduje się karpie.

Za Dworem Gryfa (*Greiffshoff*) stoi obora, w której hodowano 100 mlecznych krów, a przy niej dom, w którym mieszkał mleczarz z pomocnikami. Dom ten jest w złym stanie, nie ma okien, drzwi, ani pieców, zniszczony jest też dach. W budynku, przed izbą mieszkalną jest wielka kuchnia; znajdujący się w niej komin jest cały i nie wymaga napraw, podobnie jak wielka izba mleczarska i pokój, w którym przez jakiś czas mieszkała wdowa po pastorzce (*Priester Witbe, Pastorin*).

Dalej opisano długą stajnię złożoną z 28 pomieszczeń, ale zostało z nich już tylko 10, a nad większością nie ma dachu. Po prawej stronie od stajni znajduje się stodoła (*Scheune*), która ma długość 17 prętów (*Ruthen*) i także jest zniszczona. W tej części jest też kolejna obora dla krów, ma długość 10 prętów i szerokość 3 prętów⁷⁴. Obok domu mieszkalnego jest mały domek pokryty szeroką dachówką, składający się z 3 pomieszczeń. Na dziedzińcu gospodarczym (*Viehehoffe*) jest też obmurowana studnia (*Brun*). Między dziedzińcem gospodarczym a zamkiem był mostek.

Następnie urzędnicy scharakteryzowali stan Sowna (*Das dorff Hintzendorff*). Zwrócili uwagę przede wszystkim na zrujnowany kościół, w którym zawałiło się sklepienne nad ołtarzem, a deski (4 długie i 4 krótkie), które tworzyły podłogę zostały wyrwane i wyniesione. Podobny los spotkał 4 okna, natomiast czworo drzwi jest jeszcze w kościele, jak też empora (*ambonium*⁷⁵) i schody, ale nie ma stalli (*gestuele*). Wieża jest w dość złym stanie i bez obu dzwonów⁷⁶. Dach kościoła pokrywa szeroka dachówka, nad ołtarzem jednak jest wielki otwór, więc wiele drewnianych elementów zupełnie przegniło. Ołtarz i kazalnicę (*dass altar undt Predigtstuell*) wywieziono do Żelewa w domenie kołbackiej (*nach Sehlow ins ampt Colbatz kommen sein*). Kamień na grobie Hintza, na którym wyrzeźbiono jego postać jest w stanie nienaruszonym, tylko to, co jest przy drewnianych drzwiach jest nieco zniszczone. W Sownie jest też karczma (*Krugk*), a we wsi mieszka kilku wymienionych z nazwiska chłopów⁷⁷.

Po opisie Sowna zaczyna się prezentacja obiektów położonych nad Iną (*Folgett wass auff der Ihna zu notiren*). Na rzece obok *Friedrichwaldische Brücke* jest młyn

⁷⁴ Za zniszczenia w tym budynku odpowiedzialny był podobno (informację tę komisarze elektora uzyskali z drugiej ręki: młynarzowi z Inicy powiedział o tym *Leutenant Martin Rünger*) Kaspar Kempendorf, określony tytułem *General Commissarius*, który nakazał wywieźć do swych dwór w Strachocinie koło Stargardu (*Zartzigk bej Stargard*) - APS KWS, 42, 6 verso. Bernd Warlich 2012, podaje, iż Kaspar Kempendorf był w służbie Banera.

⁷⁵ Ambonium – empora; *das Ambonium zur Music*; [Em] *Porkirche oder Ambonium*; także miejsce w kościele na upamiętnienie zmarłego, wstawienie epitafium.

⁷⁶ Jeden dzwon z Sowna znajduje się do dziś w kościele w wsi Schönemark, koło Prenzlau, Kreis Uckermark (Niemcy). Na płaszczu dzwonu, który wykonał Joachim Karstede, widnieje napis: ... DES DVRCH LEVCHTIGEN HOCH GEBOREN FVRSTEN VND HERN HERN IOHANNI FRIDRICHEN HERZOGEN ZV STETTIN POMMERN DER CASSVBN VND WENDEN FVRST ZV RVGE GRAF ZV ...GVZKOW DER LANDE BVTOW VND LOWENBVRUCH EIN HER DESSELBEN OBER CAMMER PETER KAMEKE DER ELTER VON DER LASSENE ACHZY KAMEKEN VND RESIN BORCKEN EINIGE SOHN. HAT D[IESE GLOCK]E ZV GOTTES EHREN VND ZV EINEM GEDECHTNIS IN DIESE KIRCHE ZV HINZENDORPF GEBEN ANNO 1597 - Majewski, 2005a, 186-187; Majewski 2010, 177. Z napisu wynika, iż fundatorami dzwonu byli książę Jan Fryderyk i jego doradca (*Oberkammerer*) Peter von Kameke Starszy z Łasina, jedyny syn Achacego Kameke i Resin (Christine) z domu Borcke. Dzwon zawieszono ku chwale Boga i ku pamięci w kościele w Sownie (*Hinzendorf*) w roku 1597. Podana data – 1597 – jest datą ostatniego pobytu elektora Jana Jerzego w Podlesiu, możliwe więc, że także dzwon w Sownie miał czcić pamięć władcy Brandenburgii.

⁷⁷ APS KWS, 42, 6 verso-7.

wodny (*Wassermühle*)⁷⁸, ale jego budynki gospodarcze, w tym stajnia składająca się z 6 pomieszczeń zostały zniszczone przez Szwedów (*durch die Banniersche*). Przy młynie znajduje się śluza (*Schlüsse*). Łodzie (*Kahne*) płynące Iną ze Szczecina i Goleniowa do Stargardu i w drugą stronę, zatrzymywano tu by opłaciły cło, rzekę blokowano zaporą z łańcucha (*Schlüsse Kette*), zaś łodzie wpisywano do rejestru. Łódki rybackie (*Fischer Kahne*), płynące z Goleniowa do Stargardu opłacały rentmistrzowi (*Rentmeister*) 1 ½ wiadra ryb (1 ½ *Ejmer fische*)⁷⁹.

Poniżej młyna zaczynał się wodociąg (*grosse Wasser Kunst*)⁸⁰, który rurami doprowadzał świeżą wodę do zamku⁸¹. Rury były umieszczone w transejach (*graben*). W zamku były dwie studnie⁸², ale zwłaszcza latem, woda w nich była mętna, dlatego doprowadzano świeżą wodociągiem. Dwie rury znajdujące się w pobliżu młyna wykonane były z mosiądzu, każda z nich miała 6 stóp długości, przekrój – 1 stopę i 5 cali⁸³, mosiądz, z którego były wykonane – 1 ½ cala grubości⁸⁴. Informacji na temat młyna, wodociągu i mostu dostarczyli urzędnikom stary młynarz i Hanss Mauss⁸⁵.

Koło Friedrichswalde jest most (*Friedrichswaldische Brücke*), zniszczony w 1636 r. Miał 32 pręty długości, 1½ pręta szerokości, stał na 32 przęsłach, każde z nich składało się z 4 lub 3 pali, teraz już zbutwiały. Nieopodal mostu stała lodownia (*Ejsskühle*), ale obecnie jest to już rudera. Na moście pobierano opłaty od jadących do Szczecina.

Młynarz opowiedział też o sporach między pastorami Przemocza i Poczernina o prawo wygłaszania kazań w Friedrichswalde. Jak daleko sięga pamięcią, mówił, kazania głosił pastor z Przemocza (*Priemhausen*), a gdy był chory – pastor z Poczernina (*Pützerlin*)⁸⁶. Dalej opisano wsie należące do domeny i ich stan: Dąbrownicę,

⁷⁸ APS KWS, 42, 7.

⁷⁹ APS KWS, 42, 7 verso.

⁸⁰ APS KWS, 42, 7 verso. Wodociąg wykonał cieśla Thomas Wulf, wymieniony w 1585 r. jako budowniczy i konserwator wodociągu w myśliwskiej rezydencji księcia Jana Fryderyka w Podlesiu (Friedrichswalde). Za podzielenie się tą informacją i zwrócenie uwagi na poszyt APS AKS, 1/3113, 33-42 bardzo dziękuję Panu dr. hab. Pawłowi Gutowi. O Tomaszu Wulfie, jako konserwatorze wodociągu w Szczecinie i w Podlesiu pisze J. Podrański 1982, 198, opierając się na poszytce APS AKS, II/78, iż był on jak ukazują akta, w 1585 r. mistrzem i dozorcą śluzy.

⁸¹ APS KWS, 42, 7 verso.

⁸² Stan jednej studni opisano w inwentarzu z roku 1756, wspomniano też o starej żelaznej rurze, którą ze studni doprowadzono wodę do poidła dla bydła - APS KWS, 52. W opisie: *Auf dem Vorrwerk Friedrichswalde sind an Gebäuden*. W części - *Das Verwalter Hauss*.

⁸³ Stopa (*Fuss*) – miara długości, około 30 cm. Cal (*Zoll*) – około 2,6 cm.

⁸⁴ APS KWS, 42, 8. O wodociągu w Podlesiu - Podrański 1982, 198; Gut 2015, 22-23.

⁸⁵ Przekazali oni urzędnikom elektorskim ciekawą informację, może pogłoskę: *Sagt auch sie bej, dass die Stargardschen einmahls Ihr Fl. Durch. Hochsehl. für die Brücke undt Wasser Kunst 7000 Rt. gebothen hetten* - APS KWS, 42, 8 verso.

⁸⁶ APS KWS, 42, 8 verso. Istnieje bogata korespondencja dotycząca sporów o sprawowanie urzędu pastorskiego w kościele w Podlesiu (Friedrichswalde) toczonej między proboszczami z Poczernina (Pützerlin) i Przemocza (Priemhausen). Kościół w Podlesiu nie był wcielony do żadnej parafii (*ecclesia vagans*, „kościół wędrujący”) i fakt ten był źródłem konfliktów. Najwcześniejsze zachowane w aktach Konsystorza pisma w tej sprawie pochodzą z 30 stycznia 1652 r. ich autorem był pastor z Poczernina Joachimus Tessmar, ale treść wskazuje na to, że relacjonowany spór miał już swoją historię - APS KPP, 3723, 1-3. W 1776 r. po śmierci pastora z Przemocza (Priemhausen), Mützela (zm. 13 lutego 1776 r.), który także zarządzał kościołem w Podlesiu ciągle nazwanym *Schloss-und Amtskirche zu Friedrichswalde* dokonano rekapitulacji problemu. W odniesieniu do kościoła w Podlesiu napisano: *Diese Kirche ist Zeit ihrer Richtung de Anno 1569 und noch im Jahre 1719 durch allergnädigsten Rescript als vagans declariret und confirmiret worden*. Dalej opisane są krótko spory pastorów, którzy na zmianę wykonywali czynności religijne w Podlesiu: pierwszym luterańskim pastorem w Poczerninie był Joannes Eggardus *zugleich Pastor zu Friedrichswalde*; jego następcą był Zacharias Geistling zmarły w 1640 r.; po nim – pastor z Przemocza, Christoph Ursinus, a w 1697 r., po śmierci Ursinusa – pastor Poczernina, Christoph Wilhelm Koenig (zmarł w 1719). W 1719 r. – kaznodzieja (*Prediger*) z Priemhausen, Friedrich Kracko. W 1724 r. pastorem został

Rożnowo, Budzieszowice, Piaseczno, Przemocze (*Damervitz, Rosenow, Korckenhagen, Neuendorff, Priemhausen*)⁸⁷.

Raport Pahlena i Neubauera jest dowodem, iż większość budynków tworzących podleską rezydencję Jana Fryderyka przetrwała wojnę trzydziestoletnią. Ich stan jasno wskazywał, że zostały one przede wszystkim okradzione z wartościowego wyposażenia, ale z faktu, iż nie oszczędzono nawet dachówek, można wnioskować, iż po szwedzkich maruderach przyszli miejscowi szabrownicy, którzy skutki swych działań mogli łatwo ukryć, zrzucając winę na zdemoralizowane, obce wojska.

Inwentarz domeny potwierdza istnienie i precyzuje położenie kilku ciekawych obiektów znanych z opisów Joachima von Wedla, Filipa Hainhofera i z mapy Eilharda Lubinusa, takich, jak:

1. Stół łowiecki (*Jägertisch*) – jeszcze w 1653 r. znajdował się w lesie. W późniejszym czasie znalazł miejsce w ogrodach nadleśniczego w Podlesiu. Była to dziesięciokątna płyta z granitu o średnicy 1,25 m i grubości 0,10 m z inskrypcją, która w zapisie Hugona Lemckiego brzmi: *mensa venatoria Johannis Georgii S.R.I.R. archicamerarii et electoris. Anno 1598* (stół myśliwski Jana Jerzego arcykomornika Świętego Cesarstwa Rzymskiego i elektora. Roku 1598)⁸⁸. Należy dodać, iż J.C.C. Oelrichs⁸⁹ i Martin Wehrmann⁹⁰ nieco inaczej odczytali napis.
2. Wspomniane przez Wedla *trophaeum in rei memoriam*, to opisana w inwentarzu z 1653 r. kolumna z mosiężnymi płytami. Nie ma zatem racji Martin

pastor (*Prediger*) z Poczernina Johann Wilhelm Wagner, zaś po jego powołaniu na stanowisko kapelana (*Feldprediger*) w regimencie księcia Zerbst w Szczecinie w 1736 r. – kościół w Podlesiu objął pastor z Przemocza Joachim Redtel. APS KPP, 3730, 1-6. Także APS Rejencja Szczecińska, II/4760, bez numeracji stron (pismo z 3 sierpnia 1845 r., *Betrifft die Aus[s]tellung eines besonderen Pfarrers in Friedrichswalde*). Jeszcze na początku XX w. toczyły się spory o status kościoła w Podlesiu (*ecclesia vagans* czy *ecclesia immunis*) - APS Rejencja Szczecińska, II/4762, bez numeracji stron, Aktenauszug, por. Moderow 1903, 432, 435.

⁸⁷ APS KWS, 42, 9-20.

⁸⁸ Lemcke 1910, 190. Data 1598 odnosi się zapewne do roku wykonania płyty, miała ona charakter komemoracyjny, o czym świadczy napis. Ostatni pobyt elektora w Podlesiu miał miejsce w 1597 r., na początku stycznia 1598 r. – zmarł.

⁸⁹ Oelrichs 1763, 42-43, pisze, że lubiący polowania Jan Fryderyk wybudował w puszczy między *Pütt-Krüge* a wsią *Friedrichswalde* mały dom myśliwski *in der Gegend, allwo hernach der Brand entstanden, ein kleines Jagd-Haus; darin 2 steinerne Tische befindlich gewesen, welche in neueren Zeiten, weil das Jagd Haus eingegangen, davon nun nichts mehr, als etwas Steine zu sehen sind, nach Friedrichswalde in den Garten hinter dem Jagd-Hause gebracht worden; auf dessen einen, welcher zehneckigt ist, stehet folgende Innschrift: MENSA VENATORIA IOANNIS GEORGII S.R.I. ARCHICAMERARII ET EL. PIENTISSIMAE MEMORIAE HVC POSITA. Der andere größere hat keine Innschrift*. Informacja Oelrichsa odnosi się więc nie do zamku myśliwskiego w samym Podlesiu, ale do jednego z „domów myśliwskich” (*Jagd-Haus*) – najpewniej do Czerwonego Brandenburskiego Domku (*Rothe Brandenburgisches Hausschen*) – położonego między *Pütt-Krug* a wsią *Friedrichswalde*, przy którym te dwa kamienne stoły znajdowały się, a dopiero później zostały przeniesione do ogrodów nadleśniczego, które byłyby częścią dawnego założenia zamkowego Podlesia. W zespole Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne – sygn. 168, znajdują się notatki dotyczące historii Podlesia. Ich autor widział obydwa stoły, jeden opisuje jako *duży, gruby, ośmiokątny blat, z szarego kamienia, który obecnie jest w ogrodach nadleśniczego i służy zgodnie z dawnym przeznaczeniem (große dicke achteckige Tischplatte aus grauem Stein, welche jetzt in dem Garten des Oberförsters ihrer alten Bestimmung dienl)*. Stół ten zdobiła prosta arabeska i biegnąca dookoła lacińska, niewyraźny napis oraz data 1598. Historyk uważa, iż Oelrichs niezbyt starannie odczytał inskrypcję, która brzmi: *MENSA VENATORIA JOHANNIS (JOANNIS) GEORGII S.R.I. ARCHICAMERARII E.... PISIME MEMORIAE HVC POSITA # ANNO 1598*. Zauważyć należy, iż autor pisze o stole ośmiokątnym (nie dziesięciokątnym) – jest to chyba pomyłka (?). Co do drugiego, większego, wspomnianego przez Oelrichsa stołu, był on jeszcze przed laty – kontynuuje badacz – w *Friedrichswalde*, ale od jakiegoś czasu jest w posiadaniu pewnego pana Borstede z okolic Goleniowa (*seit aber im Besitz eines Herrn von Borstede bei Gollnow befinden*) - APS PTHA, 168, 13. Możliwe, że nazwisko posiadacza stołu zostało nieco zniekształcone i że powinno ono brzmieć Borstede. Od początku XIX w. kolejne pokolenia rodziny Borstede były właścicielami wsi Rurzyca/Rurka (*Rörchen*) i Lubczyzna (*Lübzin*) położonych w pobliżu Goleniowa

⁹⁰ *Mensa venatoria Johannis Georgii S. R. J. Archicamerarii et electoris* - - - 1598 (?) - Wehrmann 1888b, 155.

Wehrmann utożsamiający *trophaeum* ze stołem łowieckim elektora⁹¹.

3. Ackerhofe, Polny Dwór znany z mapy Lubinusa Ackerhofe, to najpewniej Greiffshof⁹². W Dworze Gryfa mieszkała lekarka księżnej (Hofmuhme⁹³, Grossmagd) ze swymi pomocnicami.
4. Puszczański Dom, Heidhuss, również oznaczony na mapie Lubinusa, to być może obiekt opisany w 1653 r. jako Czerwony Domek Brandenburski – *Rothe Brandenburgisches Hausschen*⁹⁴.
5. Wodociąg (Wasserkunst), znany do tej pory właściwie tylko z mapy Lubinusa.

Kolejne wzmianki dopełniające wiedzę o siedzibie księcia Jana Fryderyka, znajdują się w aktach Urzędu Domenalno-Rentowego w Podlesiu - Kołbaczu pochodzących z lat 1836-1872. Według cytowanego przez urzędnika w 1853 r. dokumentu z 22 stycznia 1652 r. na obu wieżach zamku w Friedrichswalde znajdowały się dzwony, jeden z nich – pisze – podobno znajduje się w Dobrzanach (*Jakobshagen*), ale inne świadectwa wskazują, że został zrabowany w czasie wojny trzydziestoletniej przez wojska cesarskie (*von kaiserlichen Truppen fortgeführt und als Kanonengut verbraucht*) – i to wydaje się autorowi notatki z 1853 r. prawdopodobniejsze (*dies erschieht mich sehr wahrscheinlich*)⁹⁵. Drugi dzwon, uszkodzony w czasie pożaru dzwonnicy (*Glockenthurm*) w 1664 r., został wywieziony do Berlina⁹⁶.

Bardzo ciekawe i ważne informacje dotyczące dawnej siedziby Jana Fryderyka przynoszą akta Konsystorza Prowincji Pomorskiej w Szczecinie, zwłaszcza spisana

⁹¹ Wehrmann 1888b, 155.

⁹² Inwentarz z 1593 r. wymienia *Greiffshoff vorm Friedrichswalt* - APS AKS, II/1106, 1, *Deputat des gesindes im Greiffshoffe* - APS AKS, II/1106, 14; Ponadto *Ackerhoff und Scheferey zum Darz* - APS AKS, II/1106, 1.

⁹³ APS AKS, II/1106, 58.

⁹⁴ Brüggemann 1784, 230, informuje o domu zwanym *Wolfshaus*, w którym trzymane są sieci używane przy polowaniach na wilki. Budynek znajdował się na terenie *Oberförsterei zu Hohenkrug*, małą milę (*eine kleine Meile*) na południowy wschód od Dąbia nad Plonią, obok należącego do domeny kołbackiej młyna papierniczego (*Hohenkrugschen Papiermühle*), przy drodze ze Stargardu, ponad Kobylanką (*Kuhblank*).

⁹⁵ Zauważyć jednak w tym miejscu należy, iż za rabunki mające miejsce na Pomorzu Zaodrzańskim po 1637 r. odpowiedzialni byli wojska szwedzkie, nie cesarskie - Wehrmann 1906, 132.

⁹⁶ APS UD-R Podlesie-Kołbacz, 20, 146. Dokument z 9 kwietnia 1853 r. *Notizen zu den Friedrichswalder Kirchenbau Acten*. W tej notatce podano, iż w połowie XIX w. była przy kościele mała wieżyczka. Dzwony jednak nie wiszą w niej, ale na stojącej niedaleko drewnianej konstrukcji. (*Die Glocken hängen jedoch nicht auf dieselbe sondern in einem besonderen, neben der Kirche errichteten Glockenstühle*) - APS UD-R Podlesie-Kołbacz, 20, 152. Nowe dzwony zawieszono w 1832 r. - APS UD-R Podlesie-Kołbacz, 20, 157, 164, 166. O dawnych dzwonach w Podlesiu w notatce z 1832 r. (*Eingabe des Predigers zu Priemhausen und Friedrichswalde vom 12. März 1832*) napisano: *Das könig. Amtsdorf Friedrichswalde wurde 1587 von Herzog Johann Friedrich erbaut. Die in dem fürstlichen Hause befindliche Kapelle hat 2 Glocken und der Turm, welcher dies Haus zierte, 1 Glocke*. Powołano się na pismo znajdujące się w poszycie o sygnaturze: Reg. 65a An.8/11. N 434, obecnie: APS Rejencja Szczecińska, II/4762. Autor relacji 1853 r. dość ściśle zacytował pismo z 12 marca 1832 r., w którym wspomina się, iż dzwony z kaplicy zostały zabrane (*fortgeführt*) przez wojska cesarskie (*Kaiserlichen*) w czasie wojny trzydziestoletniej i że prawdopodobnie zużyto je jako złom brązowy traktując jako rodzaj daniny, podatku – Canon (*und wahrscheinlich als Kanonengut verbraucht*). Losy dzwonu z wieżyczki zamku były następujące: w 1664 r. wybuch w wieży pożar i w obawie by nie rozszerzył się na inne budynki, wieżę zawalono (...) *und um verhüten, dass das Feuer nicht in das Haus dringe, wurde der Thurm herunter geworfen und natürlich mit ihm auch die Glocke*). Budynek został uratowany, ale dzwon nie nadawał się do użytku (*das Haus wurde gerettet, die Glocke aber war unbrauchbar geworden*). Uszkodzony dzwon został na polecenie elektora wywieziony do berlińskiego Arsenalu (*Die Rudera wurde aber an das kurfürstliche Zeughaus zu Berlin abgeliefert*). W 1701 r. król Fryderyk I przeznaczył 200 talarów na zakup nowych dzwonów, ale chyba ich wówczas nie zakupiono - APS Rejencja Szczecińska, II/4755, bez numerów stron, pismo z 12 marca 1832 r. W 1832 r. 2 dzwony zakupione dzięki wsparciu króla Fryderyka Wilhelma III zawieszono na drewnianej konstrukcji (*Glockenstuhl*) - APS UD-R Podlesie-Kołbacz, 20, 164, 166.

2 lipca 1802 r.⁹⁷ notatka oparta na archiwaliach i relacjach odnosząca się do kościołów w Sownie i w Podlesiu. Wynika z niej, iż w dawnych czasach w Sownie (*Hintzendorf*) na środku wsi, na rozległym, wzniesionym miejscu stał kościół, przy którym był cmentarz. W czasie wojny trzydziestoletniej kościół został zniszczony przez Szwedów, ale duży cmentarz otoczony drewnianym ogrodzeniem dalej służył jako miejsce pochówku zmarłych z *Hintzendorf* i okolic (*Orthschaften*). Od tamtych czasów bardzo nieliczni mieszkańcy Sowna – nie istniały wówczas, pisze autor informacji, nadleśniczy (*Oberforstmeister*) Krause, wielkie okoliczne kolonie i folwarki – uczestniczyli w nabożeństwach w dawnej kaplicy zamkowej, którą wybudował książę Jan Fryderyk dla siebie, swych gości i dworu, i która przetrwała po zdewastowaniu zamku myśliwskiego przez Szwedów. Kaplica znajdująca się w przyziemiu (*Souterrain*)⁹⁸ jednego ze skrzydeł zamku w początkach XVIII w. groziła zawaleniem.

Ta ocena znajduje potwierdzenie w dokumencie z 8 stycznia 1712 r., zacytowanym w 1853 r., w którym jest powiedziane, że kościół (kaplica zamkowa) musi być albo rozebrany i na innym miejscu osadzony lub gruntownie wyremontowany (*die Kirche entweder weggebracht und auf einen andern Platz gesetzt, oder durch gründlich repariert worden müssen*). Naprawa nie mogła być zbyt udana, skoro już po 9 latach, w roku 1721, ówczesny nadleśniczy Bock wybudował na miejscu wyburzonej kaplicy (*abgebrochenen Schloss Capelle*) z własnych środków i przy pomocy zatrudnionych w nadleśnictwie rzemieślników⁹⁹ pokrytą dachówką, fachworkową budowlę wzniesioną na planie krzyża greckiego¹⁰⁰. Jej rzut poziomy (*Grundriss der Kirche zu Friedrichswalde*) znany jest z dokumentów z 12 grudnia 1819 r.¹⁰¹ (ryc. 2) i z 7 września 1842 roku (ryc. 3)¹⁰². Nowy kościół stał się przyczyną poważnych sporów, gdy zaczęli do niego uczęszczać mieszkańcy zakładanych w XVIII w. w okolicy Podlesia nowych wsi¹⁰³. Powodem było jego położenie w centrum folwarku – idący na nabożeństwo musieli przechodzić przez podwórze i ogrody nadleśniczego, co zapewne powodowało straty. W piśmie do Konsystorza nadleśniczy Krause, prosił, by planując budowę nowej świątyni (a starania o to czyniono od 2. połowy XVIII w.) wzięto pod uwagę

⁹⁷ APS KPP, 3724, 72-74.

⁹⁸ Trudno stwierdzić, czy francuskie słowo *Souterrain* zostało w tekście użyte poprawnie. Wszystkie wcześniejsze relacje mówią, iż kaplica znajdowała się na parterze zamku - APS KPP, 3724, 72-74. Wydaje się, iż słowo *Souterrain* można tłumaczyć jako „przyziemie”, nie będzie to jednak ścisłe tłumaczenie, ponieważ w obiekcie były też piwnice, więc ponad nimi mogły być tylko pomieszczenia na parterze.

⁹⁹ Brüggemann 1784, 228, wspominał o kościele w Podlesiu w kontekście znajdującego się tam ołtarza i ambony księcia Barnima. Napisał, iż znajdują się one obecnie (1784 r.) w kościele, który został zbudowany w 1721 r. Kiedyś kościół mieścił się w zamku na najniższym piętrze (*in dessen (Schloss) untersten Stockwerke*), ale zamek, spustoszony w czasie Wojny Trzydziestoletniej został całkowicie zburzony, a następnie na innym miejscu w 1721 r. wybudowano kościół, i tam też oba dzieła się znajdują (*größtentheils verwüstete Schloss völlig niedgerissen worden, in der nachher auf einer andern Stelle in dem Jahr 1721 erbauten Kirche vorhanden ist*). Przekaz Brüggemanna to ciekawy głos w kwestii miejsca, na którym nadleśniczy Bock wybudował nowy kościół w Podlesiu.

¹⁰⁰ APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 149.

¹⁰¹ APS Rejencja Szczecińska, II/4766 (bez numerów stron), *Grundriss der Kirche zu Friedrichswalde*.

¹⁰² APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 12 (*Gutachten die Kirche zu Friedrichswalde betreffend*).

¹⁰³ Od połowy XVIII w. w okolicy Podlesia i Sowna powstało wiele nowych wsi i siedlisk, co było skutkiem prowadzonej przez państwo Fryderyka II akcji kolonizacyjnej: Carlsbach, Vorwerck Friedrichswalde, Unterforsterei, Ficksradung, Hankenhoff/Grunemannshoff, Kerstenwalde, Zimmermannshorst, Münsterberg, Neuenkamp - APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 150-151; Brüggemann 1784, 227-230.

zmianę jej lokalizacji. Wskazywał, że najbardziej odpowiednie będzie miejsce po starym kościele w Sownie¹⁰⁴. Uważał też, że nie jest dobrym pomysłem wybór miejsca na kościół w *Friedrichswaldsche Forst*, przy drodze z Podlesia do Sowna, między innymi dlatego, że jest to miejsce niezagospodarowane, więc w deszczowe dni i porą zimową ludzie czekający na nabożeństwo nie będą mieli gdzie się schronić, a ponadto przygotowanie tam cmentarza pociągnie za sobą m.in. konieczność wybudowania ogrodzenia. W konkluzji jeszcze raz wskazywał na Sowno¹⁰⁵. Do pisma dołączony był szkic budynków folwarku w Friedrichswalde (ryc. 4)¹⁰⁶.

Pół wieku później z uwagą nadleśniczego Krause o niezbyt szczęśliwej lokalizacji kościoła w Podlesiu zgodził się urzędnik o nazwisku Stapel, pisząc, że *miejsce, na którym wybudowano stary kościół nie jest dobrze wybrane. Jest on położony w rogu podwórka gospodarczego zarządu domeny (poprzednio nadleśnictwa), niedaleko stajni*¹⁰⁷.

Od 2. połowy XVIII w. dokonywano napraw kościoła oraz – za pieniądze z legatu nadleśniczego Bocka – budowy wieży¹⁰⁸. Były to dość swobodne decyzje, a ich efekt w 1852 r. podsumował pastor Kypke¹⁰⁹ (pismo z 10 sierpnia 1852 r.), pisząc, że świątynia w Podlesiu przypominała *ether einen Menagerie Büde, als einer Kirche*¹¹⁰.

Z historią zabiegów o wybudowanie nowego kościoła w Podlesiu wiążą się dwa ważne dla lokalizacji dawnej rezydencji Jana Fryderyka szkice sytuacyjne budynków nadleśnictwa (zarządu domeny) w Podlesiu (*Friedrichswalde*), jeden pochodzi z roku 1802 (ryc. 4)¹¹¹, a drugi z 1860 r. (ryc. 5)¹¹². Obiekty zaznaczone na obu planach to najprawdopodobniej pozostałości książęcej rezydencji. Na szkicu z 1802 r. w miejscu dawnego budynku głównego z kaplicą stoi kościół (*Kirche*), przed którym w początkach XIX w. rosły 4 wysokie, jak można sądzić po szkicu, lipy (*Linden*). Wydaje się, iż dwór, w którym niegdyś nocował elektor Jan Jerzy, istniał wówczas jeszcze, ale zdegradowany do funkcji stodoły (*Scheune*), po lewej stronie od niego widoczne są stajnie (*Stalle*). Wymienione budynki rozlokowane były wokół dawnego dziedzińca paradnego, teraz nazwanego po prostu podwórzem gospodarczym (*Wirtschafts-Hoff*). Miejsce książęcej fontanny zajęła studnia. Drugi dziedziniec określony jest, jako przeddziedziniec (*Vor Hoff*), po prawej stronie znajduje się budynek mieszkalny (*Haus*), na wprost – mieszkanie nadleśniczego (*des Herrn Ober-Forstmeisters Wohnhaus*), przy drodze na Sowno – budynek, w którym mieszkał landreuter (*Landreuetter Wohnung*). Po dawnych wspaniałych ogrodach, klombach i rabatach nie zostało już nic – dwa ogrody (*des Herrn Ober-Forstmeieter Garten; der Garten Hinter*

¹⁰⁴ APS KPP, 3724, 73 verso.

¹⁰⁵ APS KPP, 3724, 76-76 verso.

¹⁰⁶ APS KPP, 3724, 80.

¹⁰⁷ APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 151-152. Pismo z 3 kwietnia 1853 r. *Notizen zu den Friedrichswalder Kirchenbau Acten*.

¹⁰⁸ APS KPP, 3729, 1-2 – preliminarz kosztów naprawy wieży z 10 lipca 1769 r.; 7 – kosztorys remontu wieży i kościoła przedstawiony przez Gillego (Gilly; David Gilly, architekt, 1748-1808) z datą 1 września 1773 r.

¹⁰⁹ August Hermann Theodor Kypke, od 1847 r. pastor w Przemoczcu, od 1868 – w Poczerninie. W stan spoczynku przeszedł 1 października 1882 r. - Moderow 1903, 436.

¹¹⁰ APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 149.

¹¹¹ APS KPP, 3724, 80.

¹¹² APS UD-R Podlesie-Kolbacz, 20, 286. Szkic jest dołączony do pisma z 15 marca 1860 r.

dem Hause) to najpewniej po prostu warzywniaki lub sady nadleśniczego¹¹³. Inne budynki zajęli pracownicy nadleśnictwa i folwarku. Koresponduje z tym szkicem, rysunek wykonany w 1860 r. (ryc. 5) – widać na nim, iż po upływie ponad pół wieku liczba budynków zmniejszyła się znacząco.

Jeden obiekt pozostaje jednak niezmienny, to studnia. Jest ona obecna na obu szkicach, a jako fontanna na rysunku w bordiurze mapy Eilharda Lubinusa (ryc. 1). Studnia ta istnieje do dziś i jest jedyną, jak można sądzić, pozostałością książęcego zamku (ryc. 6).

W świetle zachowanych dokumentów pogląd o zniszczeniu „do gruntu” zamku w Podlesiu w czasie wojny trzydziestoletniej uznać należy za pozbawiony podstaw. Bez wątpienia siedzibę Jana Fryderyka splądrowano i ograbiono, ale zabudowania w znacznej części pozostały i były użytkowane, zapewne po naprawach i przebudowach, jeszcze na początku XIX w. Pogarszanie się ich stanu w okresie od XVII po XIX w. można śledzić analizując inwentarze spiswane przy obejmowaniu domeny podleskiej przez nowych zarządców. Z cytowanych akt wynika również, iż budynki, które przetrwały wojnę trzydziestoletnią, były siedzibą zarówno zarządu domeny, jak też pomorskiego nadleśnictwa (*Sitz Hinter-Pommersche Oberforstmeister, Oberförsterei*)¹¹⁴.

W świetle przytoczonych źródeł wydaje się możliwe przyjęcie, jako hipotezy badawczej, iż obszar pruskiej domeny w Podlesiu jest pozostałością dawnego założenia pałacowego. Byłaby to sytuacja analogiczna do opisanej przez Radosława Gazińskiego historii dworu książęcego w Stepnicy, na którego ruinach, najprawdopodobniej, zbudowano w końcu XVII w. dom zarządcy domeny¹¹⁵.

Przywołane dokumenty dowodzą ponadto, iż obiekt nazywany często w literaturze „zameczkiem myśliwskim Jana Fryderyka” to w istocie zrealizowane z ogromnym rozmachem założenie rezydencjonalne, zajmujące znaczny obszar, złożone z wielu budynków i rozplanowane tak, aby zapewnić komfort księciu i jego gościom, sprawną obsługę dworu, a także możliwość wypoczynku w trakcie polowań, czemu służyły budowle położone w puszczy lub na jej skrajach.

Utrzymanie tego imponującego kompleksu musiało być kosztowne, toteż krytyczne uwagi Joachima von Wedla formułowane pod adresem księcia Jana Fryderyka¹¹⁶, akcentujące jego finansową niefrasobliwość związaną między innymi z utrzymywaniem podwójnego dworu (*gedoppelte hoffhaltung zugleich zu Stettin und Friedrichswalde*¹¹⁷) mogą być w pełni uzasadnione¹¹⁸.

¹¹³ W aktach Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie istnieją też wcześniejsze inwentarze nadleśnictwa w Podlesiu, w których wymieniane są obiekty podworskie, z lat 1724-1814. Inwentarz z 1752 wymienia następujące obiekty: *Auff dem Vorwerck Friedrichswalde sind Gebäude: Das Verwalter Hauss; Das alte Milch Hauss; Den Scheune neben deme Milch Hauss; Ein altes Käse-Hauss; Ein Stall von 8 Gebinden; Das Hirten-Hauss; Der gantze Vieh-Stall; In dem Kuh-Stall stehet eine Scheune; Hinter dem alten Milch-Hause ist ein Garten worin 8 Pflaumen und 4 Kirschbaumen stehen* - APS KWS, 50, 42-verso do 47. Znajduje się tu także cenna informacja o wyposażeniu kaplicy zamkowej (*Bey der Kirche*) - APS KWS, 50, 48.

¹¹⁴ Także Brüggemann 1784, 227.

¹¹⁵ Gaziński 2014, 17.

¹¹⁶ Wedel 1882, 389-392.

¹¹⁷ Wedel 1882, 390.

¹¹⁸ O wysokich kosztach budowy Friedrichswalde, późniejszych długach i konfliktach na tym tle z poddanyymi - zob.

Na koniec warto postawić pytanie, czy istnieje możliwość weryfikacji informacji znajdujących się w cytowanych dokumentach? Bez wątplenia wiele spraw dotyczących rezydencji wyjaśniłoby odnalezienie inwentaryzacji z roku 1652, ale i w takim przypadku głos decydujący należałby do archeologów, dziś bowiem tylko oni są w stanie ostatecznie wyjaśnić historię podleskiej rezydencji. Zaangażowanie metod archeologicznych pozwoli na wskazanie terenu zajmowanego zarówno przez główne obiekty, jak też budynki rozlokowane w puszczy oraz określenie trasy przebiegu wodociągu, który, jak można sądzić po skromnym opisie, był cudem ówczesnej techniki.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Szczecinie (APS)

Akta Książąt Szczecińskich (AKS)

I/3113 Allerlei Hofbestellungen und alter Diener Begnadung auch Abdankungen, 1579-1609.

II/78 Die Herzoglichen Hofzimmermeister und Röhrmeister zu Stettin, 1592-1594.

II/1097 Die Friedrichswaldsche Heide und die Jagd in derselben, 1540-1631.

II/1106 Das Amtsbuch des Amtes Friedrichswalde, 1593-1653.

Kamera Wojenno-Skarbowa w Szczecinie (KWS)

42 Inventarium des Amtes Friedrichswalde, de Anno 1653, 1653.

50 Acta von der Übergabe des Amtes Friedrichswalde an den Amts Rath Sydow, 1752.

52 Acta von der Übergabe des amts Friedrichswalde an den ambtmann Mauve, 1756.

Konsystorz Prowincji Pomorskiej w Szczecinie (KPP)

3723 Die Seelkur in Friedrichswalde, 1652-1654.

3724 Das Kirchen- und Schulwesen zu Friedrichswalde, 1699-1809.

3729 Die Bauten und Reparaturen bei der Kirche zu Friedrichswalde, 1770-1784.

Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne w Szczecinie (PTHA)

168 Pommersche Fürsten. Personalien.

Rejencja Szczecińska

II/4762 Umlagen zu Friedrichswalde.

II/4766 Bau und Reparaturen in der Kirche zu Friedrichswalde.

Urząd Domenalno-Rentowy Podlesie-Kolbacz (**UD-R Polesie Kolbacz**)

20 Acta des königlichen Domainen Rent- Amts Friedrichswalde, 1836-1872.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Cramer D. 1602. *Continuatio Ecclesiasticae Historiae Pomeraniae, Das ist, Das Dritte Buch der Pommerischen Kirchen Historien in welchem erzehlet wird, was von Anno 1500 biss ins 1600. Jahr (...) verlauffen.* Franckfurt am Mayn.
- Friedeborn P. 1613. *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern, sampt einem Memorial ... etlicher denkwürdigen Geschichten etc.* Alten Stettin.
- Hainhofer F. 2000. *Filipa Hainhofer a dziennik podróży zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617.* Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego 9, przekł. i oprac. K. Gołda. Szczecin.
- Hainhofer Ph. 1834. *Reise-Tagebuch, enthaltend Schilderungen aus Franken, Sachsen, der Mark Brandenburg und Pommern.* *Baltische Studien* 2, 10-160.
- Micraelius J. 1723. *Johannis Micraelii Antiquitates Pomeraniae, Oder Sechs Bücher Vom Alten Pommerlande: Das Erste Buch beschreibet, Was es für einen Zustand darinnen den alten Teutschen gehabt, und was daraus für sonderbare Züge in andere Provintzien, biß auf diejenige Zeit, da sich die Wenden hineingesetzt, vorgenommen worden. Nebst denen darzugehörigen Land-Charten.* Stettin-Leipzig.
- PUB I 1868. *Pommersches Urkundenbuch I*, oprac. i wyd. R. Klempin. Stettin.
- Wedel J. 1882. *Hausbuch des Herrn Joachim von Wedel auf Krempzow Schloss und Blumberg erbgessesen*, red. Julius Freiherrn von Bohlen Bohlendorff. Tübingen.

LITERATURA

- Barthold F.W. 1845. *Geschichte von Rügen und Pommern: Von der Rückehr Bogislavs X. vom h. Grabe (1498) bis zum Tode des letzten Herzogs von Pommern 1637* 4. Hamburg.
- Berghaus H. 1868. *Landbuch des Herzogthums Pommern und des Fürstenthums Rügen. enthaltend Schilderung der Zustände dieser Lande in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Landbuch des Herzogthums Stettin, von Kamin und Hinterpommern, oder des Verwaltungs-Bezirks der Königl. Regierung zu Stettin. Der Saatziger Kreis, insonderheit die Stadt Stargard 2 (4).* Anklam.
- Boras Z. 1978. *Książęta Pomorza Zachodniego.* Poznań.
- Brüggemann L.W. 1784. *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern: Welcher die Beschreibung der zu dem Gerichtsbezirk der Königl. Landescollegien in Stettin gehörigen Hinterpommerschen Kreise enthält 2 (1).* Stettin.
- Bülow G. 1896. *Wedel Joachim von. W: R.F. von Liliencron (red.), Allgemeine Deutsche Biographie* 41. Leipzig, 409-410.

- Chojnacka K. 2007. *Handel na Warcie i Odrze w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Poznań.
- Gaziński R. 2014. Stepnica do 1805 roku. W: R. Gaziński, E. Gwiazdowska, M. Szukała, R. Techman, *Dzieje Stepnicy*. Szczecin, 11-64.
- Grotefend K.L. 1895. Ulrich III. (Herzog von Mecklenburg-Schwerin). W: R.F. von Liliencron (red.), *Allgemeine Deutsche Biographie* 39. Leipzig, 225-226.
- Gut P. 2015. *Dzieje wodociągów i kanalizacji w Szczecinie od XVI wieku do 2015 roku*. Szczecin.
- Haken Ch.-W. 1765. *Versuch einer diplomatischen Geschichte der Königlich Preußischen (...) Fürst-Bischöflichen Residenzstadt Cößlin seit ihrer vor fünfhundert Jahren erlangten Städtischen Einrichtung*. Lemgo.
- Hirsch Th. 1881a. Johann Georg. W: R.F. von Liliencron (red.), *Allgemeine Deutsche Biographie* 14. Leipzig, 165-169.
- Hirsch Th. 1881b. Johann Sigismund. W: R.F. von Liliencron (red.), *Allgemeine Deutsche Biographie* 14. Leipzig, 169-175.
- Hoogeweg H. 1916. Die Grundbesitzerwerbung des Kloster Kolbatz. *Baltische Studien* NF 19, 1-58.
- Hoogeweg H. 1924. *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern* 1. Stettin.
- Kochanowska J. 1996. *Kultura artystyczna na dworze książąt szczecińskich w XVI w.* Szczecin.
- Lemcke H. 1910. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirkes Stettin. Heft IX. Der Kreis Naugard*. Stettin.
- Majewski M. 2005a. *Ludwisarstwo stargardzkie XV–XVII wieku*. Stargard.
- Majewski M. 2005b. Płyta nagrobna Petera von Kameke z Łasina (+1613) i jej twórca. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 25, 113-124.
- Majewski M. (red.) 2010. *Katalog zabytków Powiatu Stargardzkiego* 2. Stargard.
- Metzner E. 1909. Das Stammbuch der Herzogin Erdmuth zu Stettin-Pommern. *Baltische Studien* NF 13, 1-29.
- Meyer C.F. 1888. Friedrichswalde. *Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde* 9, 129-133.
- Moderow H. 1903. *Die evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*. Stettin.
- Oelrichs J.C.C. 1763. *Das gepriesene Andencken der Pommerschen Hertzoge, durch umständliche Erzählung ihrer eigenen gedruckten und ungedruckten Schriften, und der ihnen errichteten öffentlichen Denckmäler, vermitteltst besonderer gedruckten Gedächtniß-Schriften, Bildnisse, Begräbniß-Müntzen [et]c.* Berlin.
- Ogiewa-Sejnota M. 2014. O dziejach Sowna słów kilka... W: A. Gut, M. Ogiewa-Sejnota (red.), *Z dziejów Sowna w XX wieku*. Szczecin-Stargard, 7-15.
- Podralski J. 1982. Budowa wodociągu w Szczecinie w II połowie XVI w. *Materiały Zachodniopomorskie* 28, 193-199.
- Porada H.Th. 2000. Stadt und Schloss Ueckermünde innerhalb des Herzogtums Pommern in der ausgehenden Herzogszeit 1523-1637. *Pommern* 4, 20-25.

- Ptaszyński M. 2011. *Narodziny zawodu. Duchowni luterańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.* Warszawa.
- Radacki Z. 1973. Zamki książęce Księstwa Zachodnio-Pomorskiego. W: Z. Świechowski (red.), *Sztuka Pomorza Zachodniego*. Warszawa, 139-181.
- Rymar E. 2005. *Rodowód książąt pomorskich*. Szczecin.
- Teske G.Ch. 1843. *Geschichte der Stadt Stargard*. Stargard.
- Wehrmann M. 1888a. Ein pommerscher Hofnarr. *Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde* 6, 91-93.
- Wehrmann M. 1888b. Friedrichswalde. *Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde* 10, 154-156.
- Wehrmann M. 1906. *Geschichte von Pommern* 2. Gotha.
- Wehrmann M. 1931. Stargard in Pommern und sein Bürgermeister Peter Groening. *Baltische Studien* NF 33, 5-91.
- Wisłocki M. 2002. Upamiętnienie i gloryfikacja w ewangelickiej sztuce Pomorza w XVI–XVII w. *Roczniki Historii Sztuki* 27, 213-251.
- Zedlitz-Neukirch von L. 1837. *Neues preussisches Adels-Lexicon oder genealogische und diplomatische Nachrichten von den in der preussischen Monarchie ansässigen oder zu derselben in Beziehung stehenden fürstlichen, gräflichen, freiherrlichen und adeligen Häusern* 3. Leipzig.

STRONY INTERNETOWE

- Hütten J.-H. 2012. *Ulrich Herzog zu Mecklenburg (1527-1603). „Woher vnd von weme eine Christliche Obrigkeit komme“ - Die Leichenpredigt als Form politischer Kommunikation*, W: *Leben in Leichenpredigten* 04/2012, hg. von der *Forschungsstelle für Personalschriften, Marburg* [dostęp: 12 maja 2015 r.], <<http://www.personalschriften.de/leichenpredigten/artikelserien/artikelansicht/details/ulrich-herzog-zu-mecklenburg-1527-1603.html>>
- Pečar A. 2005. *Genealogie als Instrument fürstlicher Selbstdarstellung. Möglichkeiten genealogischer Repräsentation am Beispiel Herzog Ulrichs von Mecklenburg*, [dostęp: 12 maja 2015 r.], <http://www.zeitenblicke.de/2005/2/Pecar/index_html#d4148e33>
- Warlich B., 2012. *Der Dreißigjährige Krieg in Selbstzeugnissen, Chroniken und Berichten* hasło: Kaspar Kempendorf [dostęp: 18-10-2015], <<http://www.30jaehrigerkrieg.de/kempendorf-kaspar/>>

Zusammenfassung

Aus der Geschichte des Jagd Schlosses Herzoges Johann Friedrich in Podlesie (Friedrichswalde)

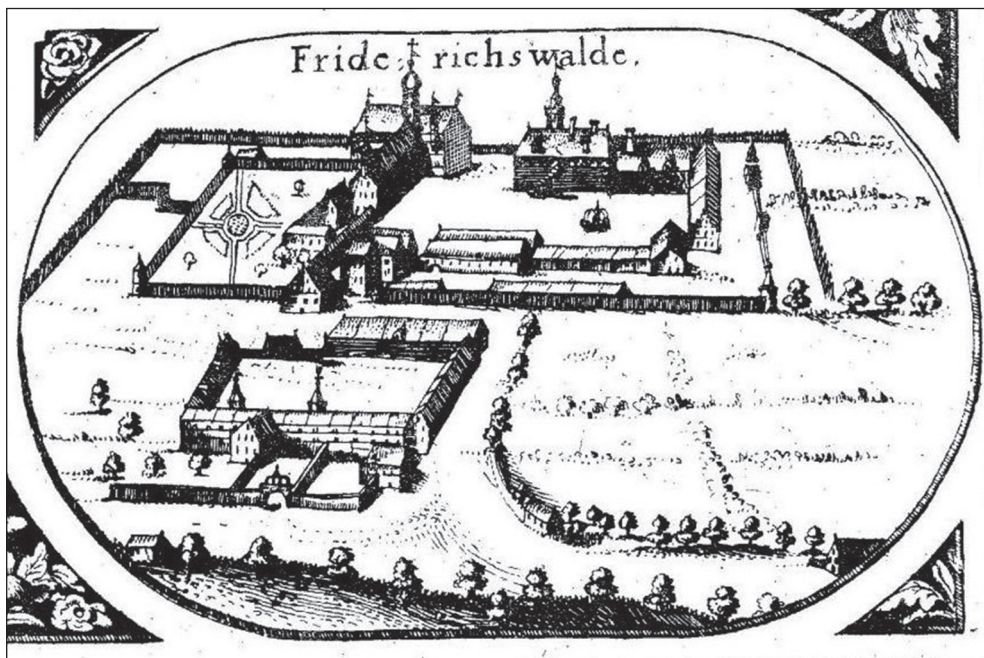
Am Ende der 70er und am Anfang der 80er Jahre des 16. Jh. ließ der Herzog Johann Friedrich in der Gollnower Heide (Puszcza Goleniowska) eine Jagdresidenz Friedrichswalde errichten. Ihre Beschreibung kann man sowohl im „*Hausbuch Des Herrn Joachim Von Wedel Auf Krempzow Schloss Und Blumberg*“ als auch im Reisetagebuch von Filip Hainhofer finden. Nach dem Tode von Boguslaw XIV. im Jahre 1637 wurde die Gegend rund um Friedrichswalde von der schwedischen Armee zerstört. Man nimmt an, dass vom Jagd Schloss von Johann Friedrich nur eine Kapelle übriggeblieben war, an deren Stelle einige Jahrzehnte später eine Kirche gebaut wurde.

Die in der Literatur festgehaltene Überzeugung, dass das Jagd Schloss Friedrichswalde komplett zerstört wurde, findet keine Bestätigung in den Urkunden im Staatsarchiv Stettin (Archiwum Państwowe w Szczecinie) (Akte in der Kriegs- und Schatzkammer in Stettin), Konsistorium von Westpommern in Stettin (Konsystorz Prowincji Pomorskiej w Szczecinie), Domäne- und Rentamt Friedrichswalde-Kolbatz (Urząd Domenalno-Rentowy Podlesie-Kolbacz) und Regierungsbezirk Stettin (Rejencja Szczecińska).

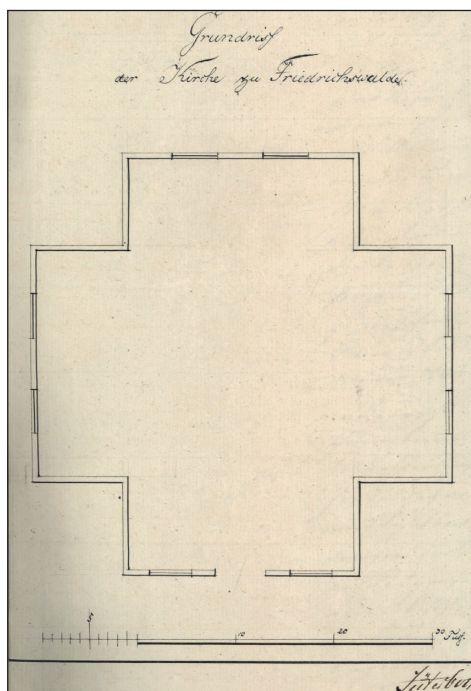
Die wichtigste Grundlage zur Bewertung des Zustandes der Residenz in Friedrichswalde nach dem Ende des Dreißigjährigen Krieges ist das Domäneninventar, das von den Beamten des Großherzoges im Jahre 1653 niedergeschrieben wurde. Es beweist, dass die meisten Gebäude erhalten geblieben sind. Das Dokument bestätigt außerdem die Existenz und bringt näher die Lage von einigen interessanten Objekten wie: der *Jägertisch*, das *trophaeum in rei memoriam*: eine Säule, die an der Stelle errichtet wurde, wo der Kurfürst Johannes George einen außerordentlich großen Hirsch erlegt hatte, der *Ackerhof* (vielleicht bekannt aus den Inventarlisten von *Greiffshof*), der *Heidhuss*, das im Jahre 1653 als das *Rothe Brandenburgisches Hausschen* beschrieben wurde und die Wasserleitung (*Wasserkunst*).

Die im Artikel zitierten Archivquellen weisen darauf hin, dass *Friedrichswalde*, in der Literatur auch oft „das Jagd Schlösschen von Johann Friedrich“ genannt wird, ein mit Schwung verwirklichter Baukomplex war, das eine bedeutende Fläche einnahm, aus vielen Gebäuden bestand und so entworfen wurde, dass der Herzog und sein Besuch den Komfort und die effektive Verwaltung des Schlosses genießen konnten.

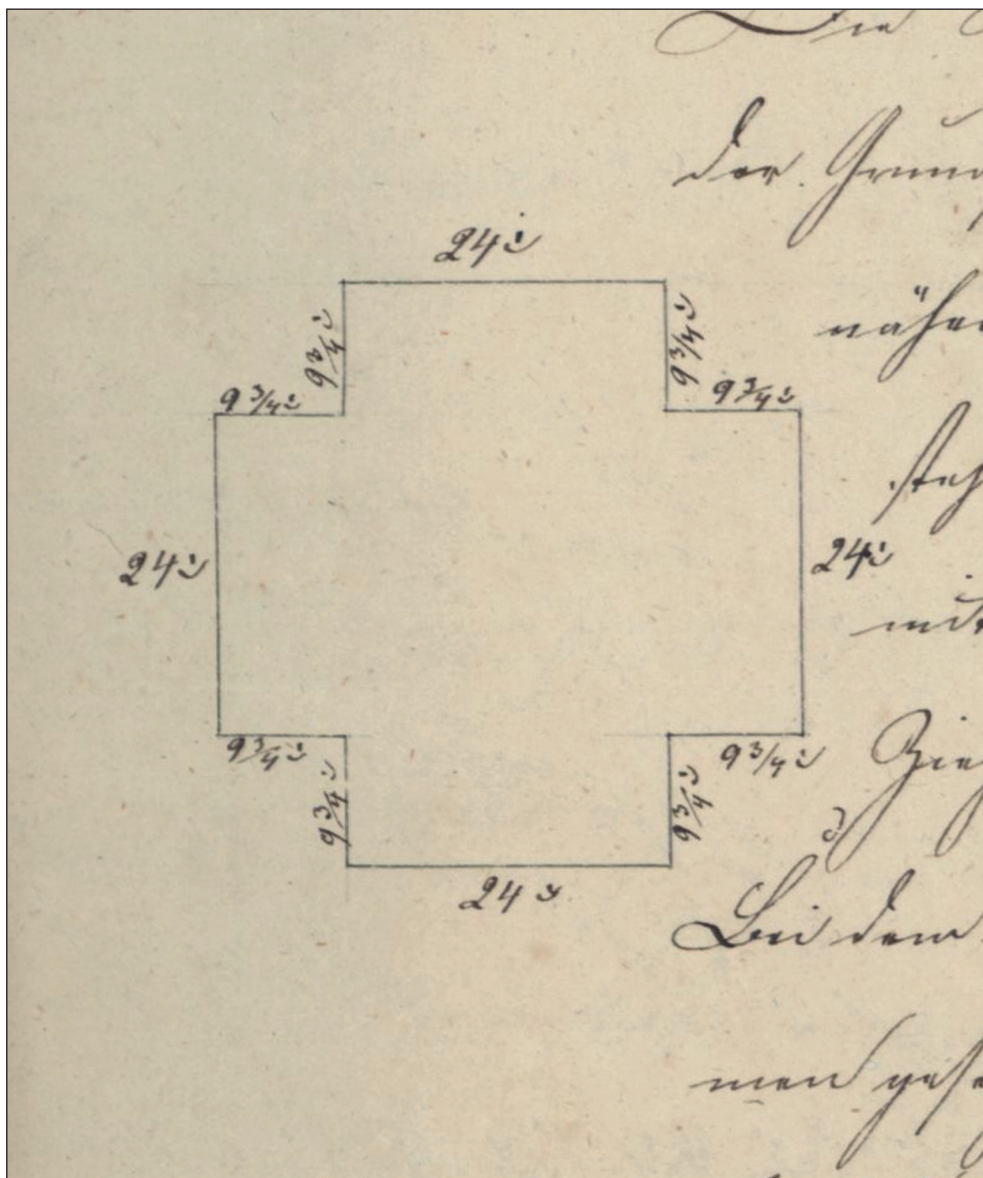
Ein Teil der Gebäude des ehemaligen Jagdkomplexes des letzten Greifens wurde wahrscheinlich nach Umbau- und anderen notwendigen Reparaturarbeiten noch am Anfang des 19. Jh. von den Oberförstern und den Verwaltern von Friedrichsfelde benutzt.

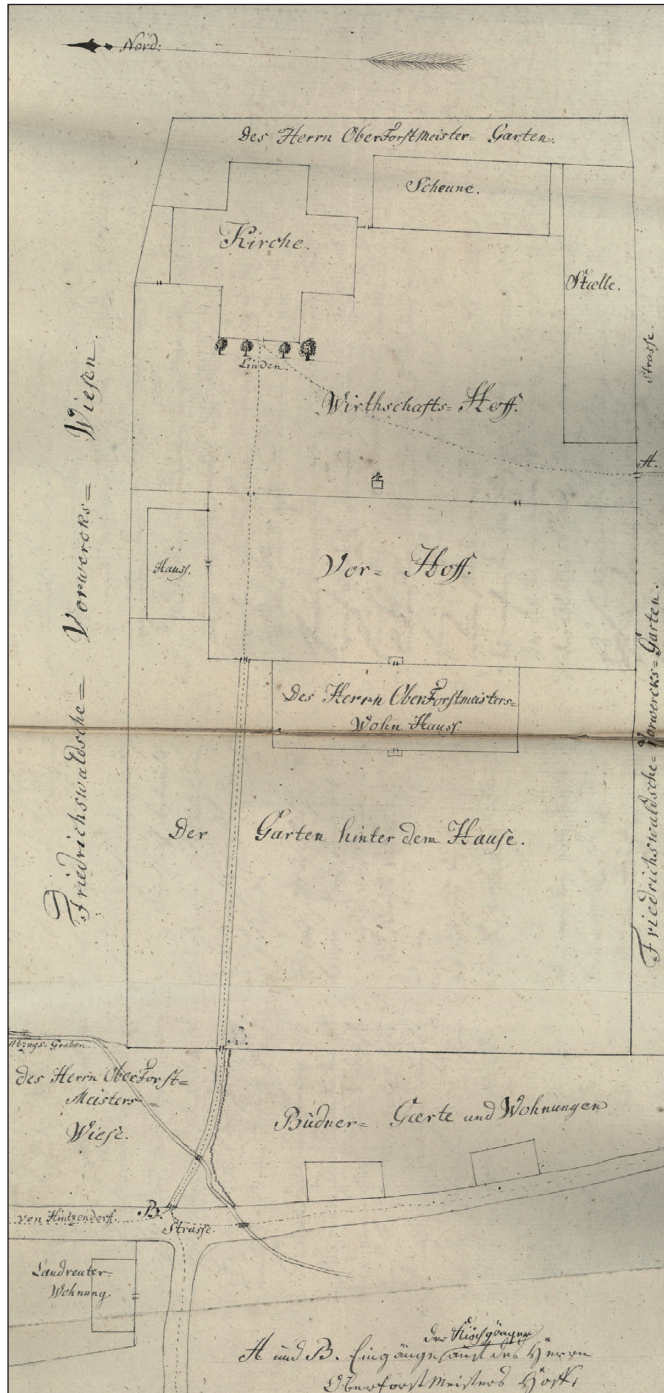
Ryc. 1. Friedrichswalde na mapie Eilharda Lubinusa, ok. 1618 r.

Ryc. 2. Rzut poziomy kościoła w Podlesiu (*Grundriß der Kirche zu Friedrichswalde*) – dokument z 12 grudnia 1819 r. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie (Rejencja Szczecińska, II/4766, bez numeru strony)

Ryc. 3. Rzut poziomy kościoła w Podlesiu – dokument z 7 września 1842 r. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie (Urząd Domenalno-Rentowy Podlesie-Kołbacz 20, k. 12)

Ryc. 4. Plan budynków nadleśnictwa Friedrichswalde z 1802 r. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie (KPP, 3724, k. 80)

6. Zdjęcie studni, stan z 2015 r. Fot. Joanna A. Kościelna